

6609

Молодечка

У. А. Р. О. Д. Н. І. Й. У. НІВЕРСИТЕТ

96

ПРЕЗИДЕНТ

життя і діяльність

Михайла Грушевського

НАПИСАЛИ

Михайло Остапович і О. П. Білозерський

З образками

Ціна 35 гр.

ЛЬВІВ' — ЛИСТОПАД 1937

221052

ЛВВІВ

П

О

ЩОБ И НЕ БУЛО ЗАДЕРЖКИ.

Уже кінчиться рік передплати
...:~::~:„САМООСВІТИ“,:~::~:~:
а починається новий 1938.

З того приводу про-
симо відновити передплату.

Але й самі Ви мусите признати, що най-
краще запрошують Вас самі книжки, які досі по-
явилися в Видавництві "Самоосвіта". Такі самі
гарні, коли й не кращі книжки будуть появлятися
в 1938 році і за ту саму ціну 3 зол.

За 3 зол. дістанете 12 книжок,
які поглиблять Вашу самоосвітню працю.
ПРИЄДНЮЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ
бо тоді за таку саму ціну будуть появлятися
грубші книжки й тим Ви самі поможете собі.

Пам'ятайте! — львів,
„САМООСВІТА“

вул. Міцкевича ч. 7.

Число розрахункового переказу 123.

06-10
„САМООСВІТА“

ОСНОВАНА ПРИ СПІВУЧАСТІ
УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ історичних наук

Ч. 96

ПРЕЗИДЕНТ

життя і діяльність

6609
Михайла Грушевського

НАПИСАЛИ

Михайло Остапович і О. П. Білозерський

з ОБРАЗКАМИ

Ціна 35 гр.

ЛЬВІВ — листопад 1937

Накладом „Самоосвіти“ кооп. з обм. відп. у Львові

221052 221052

200.

Президент Української Народної Республіки
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ уродився дня 29.
вересня 1866. Помер 25. листопада 1934 р.

640.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

4529

1. У далекий світ.

На Кавказ. Літом 1869 року сім'я Сергія Грушевського, учителя греко-уніятської гімназії в Холмі, вибралась у далеку дорогу на Кавказ. З рідної української землі перенесено молодого, трицятьшістьлітнього вчителя на чужу чужину, хоч він, нащадок козацького роду Грушів, найкраще почувавсяби, колиб міг працювати між своїми земляками, чи то в Києві, чи в Полтаві, чи хочби в меншій якій місті, аби лиш між своїми земляками. Але політика царського уряду була така, щоб як найдаліше розкидати по великій російській імперії українську інтелігенцію та утруднювати їй взаємний зв'язок. Усежтаки Сергій Грушевський не поривав тих зв'язків. Своім дітям розповідав про далеку Україну, про сивогривого діда Дніпра, про золототерхий Київ, про Холм, якого ще діти не забули.

В Ставрополі. Малому синкові Сергія Грушевського, Михайлові, було три роки, як уся сім'я виїздила з Холму. Родився він 29 вересня 1866 року в Холмі. Нудив цілу дорогу світом за рідною хатою. Щойно, як побачив у далечині високі, сніжні верхи Кавказу, зацікавився новим краєвидом і перестав згадувати своїх малих товаришів забав з Холму. Цікаво приглядався до нових людей, яких стрічав по дорозі, верховинців на конях, у різнобарвних одягах, з пістолями й кинджалами при боці.

Усежтаки, як замешкали в Ставрополі, чи потім перейшли у місто Владикавказ, малий Михайло не переставав тужити за Україною. А то тимбільше,

що батько часто-густо любив розповідати всім дітям про Україну, любив розповідати їм українські казки, учив їх співати українські пісні. А діти тutesьких мешканців говорили зовсім чужою мовою, співали зовсім чужі пісні і в школі говорили, хоч і не своєю, але також чужою, російською мовою. Малого Михайла не кортіло вже так з ними побавитись, як колись кортіло з чужими дітьми погратись у Холмі. До тих часів вертався завжди думкою і хоч з літами затиралась пам'ять про них — то туга за ними зростала. А тут ще батько вмів так гарно розказати про Україну, про те, що вона це рідний край, що її треба любити, що там у ній спочивають і дідо і прадід зі славного козацького роду Грушів, які боролись за свою волю ще за часів великого гетьмана Богдана Хмельницького.

Відвідини батьківщини. Що три роки Сергій Грушевський збирав усю родину в далеку подорож на Україну. Тоді відвідували всіх родичів Грушевських по батькові і Опоків-Опоцкевичів по матері і всіх знайомих. Усі витали їх з радістю. І земля українська ставала в тих умовах найлюбіша. А Київ найдорожчий з усіх міст на світі. Коли сім'я мусіла вертатися на Кавказ, у серці всіх залишалися найкращі спомини про батьківщину і незаспокоєна туга за нею.

У школах. Батько учив дітей сам, а посилав їх до шкіл доволі пізно, так що вплив московської школи не міг убити в Михайлі Грушевському любови до України й вічного бажання пізнати її минуле й сучасне й жити її горем, долею і щастям.

Нижчі школи покінчив Михайло Грушевський під оком батька. Гімназію покінчив у роках 1880—1886 у місті Тифлісі на Закавказзі. Був одним з найдібніших учнів тої гімназії. Порпався, як крот у землі, у гімназійній бібліотеці. Всі вільні хвили присвячував книжкам. Тоді вже попадали йому в руки книжки про Україну: історичні Костомарова

про українських свободолюбних козаків і їх гетьманів, Куліша „Записки про Україну“, московського вченого Петрова про українське письменство. Коли попав йому в руки „Кобзар“ Шевченка, зовсім полонив його душу. Був очарований красою своєї рідної, мельодійної української мови. Найбільшу втіху мав з того, що батько передплатив для нього „Київську Старину“, науковий журнал, присвячений українській історії, звичаям і письменству українського народу. Редагували його українські вчені в московській мові, бо по українськи заборонено друкувати навіть українські народні пісні. Але траплялись у журналі народні перекази й пословиці, неполинялі пам'ятки старини, подавані в українській мові і вони були як ті безцінні перли для кожного українського серця і як цілюще чисте джерело для спрагнених рідної мови уст особливо тут, у далекім Закавказзі. Вони тільки збільшували вагу рідного слова в молодого Михайла Грушевського і рили внутрішній бунт проти його пригнічення Московщиною. Так у молодій уяві ставала Україна як поранена мати в московській тюрмі і кликала його, щоб відчинив він тяжкі замки від темних льохів, в які запроторено все, що українське.

До цього бунту проти московського гніту за українську справу підривали молодого українського учня тифліської гімназії також змагання кавказьких народів до волі. Їх недавно поневолила важка рука білого московського царя і вони не хотіли піддатись у чуже ярмо. Ті змагання наводили його на думку стати до боротьби за українську волю — так, як став геній України Шевченко. „Борітеся — поборете!“ — ті слова незабутнього Тараса врізались глибоко у душу молодого Михайла Грушевського й не затерлись у його пам'яті до глибокої старости літ.

Перші кроки. Тоді зачав пробувати своїх сил у краснім письменстві. Став писати оповідання

Проби
пись-
мен-
ства

українською мовою, як „Страшний свідок”, або „Унтерофіцер Трохим Скавучак“. Були це оповідання з власних переживань молодого учня. Особливо в останнім оповіданні висмівав зарозумілість слуги тифліської гімназії, який добився у московським війську невисокої ранги підофіцера і з тої причини задирав ніс до гори, дивився згорда на своїх рідних, стидався своєї рідної мови і свого народу.

Та найкраще вдалось йому оповідання „Бехаль-Джугур“ — з боротьби магометанських повстанців у Судані в Африці проти англійського насильства. Та не Англіїців і не Судан мав молодий автор на думці, але Москалів і Україну під московським насильством. Тому таким теплом овіяв він магометанських героїв у боротьбі за волю. Ті магометанці це сусіди сучасних Абісинців. Зі запалом чистої і молодої душі станув автор у своїм оповіданні по стороні гноблених проти гнобителів...

Але тремтів, чи може пориватись за перо. Вислав оповідання до прочитання славному тоді українському письменникові Іванові Нечуєві Левицькому. Боявся підписатися своїм власним прізвищем, а просив славного письменника, щоби той відписав йому на адресу одного свого приятеля. Навіть відповіді не сподівався.

Аж прийшов грубий лист і втіха молодого письменника не мала меж. Нечуй-Левицький відписав до нього, як до справжнього українського письменника, а не як до учня. Хвалив оповідання і писав, що воно видрукувалось уже у Львові. Це було в 1885 році, коли Грушевському було 19 літ.

2. Знов на рідному ґрунті.

На університеті. Рік пізніше склав він у тифліській гімназії іспит зрілості. Перед ним отворились двері високих шкіл. Куди собою метнути?

На уні-
верси-
теті

Чи в столицю Росії Петроград, чи в Москву, чи заграницю? Вибрав столицю України — Київ.

Тоді вже його батькові поводилось незле. За підручник церковно-словянської мови, який міністерство освіти признало найкращим зразком для всіх шкіл у Росії, доробився батько Грушевського гарного маєтку і мав змогу вислати всіх дітей на високі студії. Це були часи скаженого навороту царської єдиновлади в цілій Росії і нагального наступу воюючої московщини проти всього, що українське. Університетські катедри обсаджувано ворогами волі і поступу народу, а усувано з усіх урядів тих, що сміли висловлювати свободніші погляди. Що тут згадувати про волю українських людей? Вони, коли й мріяли про Україну — то тишком-нишком і між собою. Ніде ніякого, хоч будьякого українського життя. Мертвеччина. Сидять люди по своїх хатах і думають, якби найтихше зі зі своєю Україною в серці таки не наразитись.

Таке положення вдарило молодого Грушевського якби обухом по голові. Його батько був також заляканий перед його відїздом у Київ. Але він знав, що від мовчазного терпіння не буде Україні добра. Треба, щоб вона голосно й перед цілим світом заговорила, що вона жива, що жити хоче й тому стане до боротьби й за своє минуле й за сучасне й за майбутнє. Запальний революційний дух потягнув молодого Грушевського у глибінь історії, щоби звідтіль видобути зрабовану Московщиною історію України. З тою метою записується він на історично-філософічний відділ університету й під кермою славного вже тоді українського вченого професора Володимира Антоновича поринає в історичні науки. Головною ж мети не спускає з віч.

Наукова праця. Уже в рік по тім пише про українські замки в шіснацятому столітті, а в 1890 році появляється велика його праця зі засипаної пилом історії доби українських князів під заголов-

ком: „Історія Київської землі від смерти Ярослава до кінця чотирнадцятого століття“. За ту працю дістає золоту медаль і стипендію для дальших історичних дослідів. Молодого вченого манять великими виглядами — а в нього далі жевріє невгашений вогонь видобути історію України з чужої історії і віддати сиротам їх рідну Неньку.

За набуту стипендію відбуває наукові поїздки до Москви й Варшави, черпає в тамошних бібліотеках знання, а завжди з одною і тою самою думкою про Україну. За нею дорогий для нього і найменший слід у западистих нетрях історії. У нього волі й відваги до праці вщерть. Він не знає часу ані втоми. Вертається знов у Київ. У міжчасі видає працю з історії барського староства. Але вона його не задовольє.

У Гро-
маді

У Київській Громаді. Його професор Антонович бачить його надлюдське змагання і бажає його енергію скерувати у властиве річище. Він впроваджує його до київської „Громади“, української тайної організації, в якій уже в 70 роках працював живучий тоді ще в Києві Драгоманів, а потім Чубинський, Кониський, Нечуй-Левицький, Вовк-Карачевський, Михальчук і інші. Молодий і енергійний Грушевський був живим звязком між молодю і старшими членами „Громади“. На свою працю і завдання він дивився завжди поважно. У глибокій задумі вид його робив може трохи сумовите, але рівночасно трохи суворе вражіння, з глибоким поглядом очей і довгою вже тоді бородою. Його товариші називали ту бороду жартівливо „бородою св. Онуфрія“. Жив тоді як монах у невеликім домику, у двох кімнатах, в яких ледви містилися його книжки. Але як бував він серед людей, жива його вдача зараз відмінялася: на обличчі у його світилася характерна його усмішка — і гумористично-іронічна і разом привітно-тепла. Живі іскорки в очах робили цілком натуральним його мягкий, напівжартівли-

вий характер бесіди. До молодших товаришів ставився, як щирий товариш, зі всіма рівний у своїм поступованні. Найнаївніша думка не дратувала його. Він завжди вмів вивести свого противника в дискусії, що заліз у суперечність зі собою, з безнадійних нетрів і дискусія кінчилася радісно і сміхом, в якому брав участь і сам противник. Він був щирий і всі щиро називали його, що він „наш“. Він особисто складав програми самоосвіти, додавав поради кождому з окрема, відповідно до його вдачі, показував на джерела і книжки, заохочував до літературної праці в тодішніх галицьких виданнях. Йому і Кониському не один з тодішніх молодих людей завдячує свої перші літературні праці. Його кімната на розі Тарасівської та Караваївської вулиць, була часто місцем зборів молоді і старших в українських культурних і громадських справах. Тут він сам часто проводив дискусії в обміркуванні способів української пропаганди на селі*).

Спосіб праці. Його енергія і працьовитість були надзвичайні і спосіб праці також неподібний до праці звичайних Українців. Він не жив, а горів і се не був тимчасовий спосіб його життя, а постійний. Вставав рано і зараз сідав за працю — за писання. До сніданку — десь о год. 9-ій на бюрку вже лежала купка списаних листочків — здебільшого стаття, замовлена для якогось часопису чи наукового журналу. Потім телефони, чи хтось до нього, чи він кудись. Потім побачення, а між ними встигав побувати у бібліотеці, використати книгу, чи поправити рукопис до друку.

І всюди шукав за правдою. У сучаснім житті і в науці і в давнині — в історії. Говорив — *наука це правда, а правда завжди переможе*. Саме тоді зложив магістерський іспит і тим здобув собі не лиш науковий титул, але й можливість стати профе-

*) О. Лотоцький: „Сторінки минулого“

сором університету. А йогосил саме в той час було потрібно.

3. На львівському університеті.

Перед читанням того розділу треба прочитати книжку „Самоосвіти“ п. з. „Народній Каменярь“ ч. 92—93 і 94., щоби пізнати політичні відносини в Галичині в тих часах.

На львівському університеті в Галичині, австрійський уряд, у наслідок щораз сильніше ставлених вимог усього українського населення у справі заложення окремого українського університету „зробив“ уступку. Вивинувся сіном. Зробив угоду зі старими українськими угодовцями „новоерцями“ та „згодився“ на оснування катедри української історії на львівському університеті.

Профе-
сор уні-
верси-
тету

На катедру української історії запрошено звісного українського історика Володимира Антоновича з Києва. Та цей уважав себе вже за старого на таке важне місце і порадив свого найдібнішого ученика й співробітника Михайла Грушевського.

Удруге в житті простерся перед Грушевським далекий шлях і мати Україна зажадала від нього ясної відповіді: чи кине свої знайомі київські гори й сивогривого діда Дніпра й чи вирушить у город Льва, де його нащадків відтиснено за Високий Замок і за рогацьки міста? Чи може злякає його незвісний тягар нового обов'язку?

Ні! Не злякав його той незвісний тягар. Узяв його на свої трудящі плечі, кинув знайомі джерела науки, з яких досі користав і пустився шляхом Драгоманова розширяти вікна братам Українцям-Галичанам, яким ближче було до західної культури й свободніше працювати з духом поступу культурних народів Заходу, ніж братам з над Дніпра під московським караулом.

І думкою мигнула знов ідея, яка непокоїла його енергію від давна....

Як щиро пращали його старі друзі з Київської Громади — не змогли його вже втримати. Завжди, коли раз на щось рішився, уже не завертав ніколи. Мусілиб то бути перешкоди, яких ніяка людська сила не моглаби усунути.

Перший виклад. День 30. вересня 1894 року. Перший
виклад
Старі мури львівського університету здригнулись від натовпу української молоді і старших громадян, які прийшли послухати першого викладу молодого многонадійного українського вченого. Прийшло також багато й чужих людей. По кутах сутеніли химери, злобні сили, що намагались український народ звести з його історичного шляху на манівці до загибелі. Та свіжа молода сила переплутала їх круті рахунки, стала на простім шляху правди, і сильна нею, перехрещує усі затії, простує хребти похиленим, пориває зневірених, отвирає очі сліпим, лікує окалічілих. У сутінках поховались вороги волі й поступу народу. Про нього саме, про народ саме, говорить молодий професор:

„Народню масу далеко більше цікавлять переміни громадські, аніж зверхньої політики. Щож дотерва українська громада, так перейнята духом демократизму, рівноправности, самовладности, народоправства!“... З того приводу... зрозуміємо, чому самі страшні війни народні повставали у нас на ґрунті переважно суспільно-економічним і закрашувались тільки ідеями національними та релігійними, а так мало робили на громаду вражіння такі факти, як Унія Люблинська, або скасування гетьманищини.... НАРОД, МАСА НАРОДНЯ — є і повинен бути альфою і омегою) історичної розвідки. Він зі своїми ідеалами й змаганнями, зі своєю боротьбою, поспіхом і помилками — Є*

*) Початковою і кінцевою буквою.

ЄДИНИЙ ГЕРОЙ ІСТОРІЇ.... І культура, що розвивається в верхніх верствах народу, цікава нам головним чином не так сама в собі, як тим, ШО відбивається у ній загально народнього“...

У сутінках мурів, де заховались химери, злісні сили — повстала метушня:

— Кого нагадує нам ця нова сила? Чи не польського історика Лелевеля, який мусів картати польську шляхту за її несправедливість до народу і неувагу до потреб загалу?

— Кого наслали нам ту знов з непокірних степів України? Чи не нового Драгоманова? Таж вічно йому лиш народ і народ у голові! А деж ми? „Підстави“ громадянства?..

Але молодий професор говорив не до них, — він звертався до молоді:

— „Панта докімадзете!“*) Не вірте нікому й нічому й самі постійно досліджуйте правду. Ніколи не задовольняйтесь уже здобутим, здобуйте щораз дальші таємниці правди й не ставайте на місці. Наука це постійний сумнів. Усяку сліпу віру вважаю непотрібною у моїх слухачів і співробітників“....

Запал огорнув молодь. Вона щиро оплескувала свого нового провідника. Стало тепло й якоесь родинно в салі, повіяло задухою у сутінках. Туди пошлялись деякі зі стариків і там перемінювались поволи в холодних, їдовитих змійв. Але деякі з них таки відходили задоволені, що матимуть гідного наслідника.

Наукова метода. Гурт молодих людей, які під проводом Грушевського взяли за науку української історії, зростав з року на рік. І дослідни над тою історією та наукова метода ріжнилися зовсім від пануючих досі у словянським світі. Головно російські історики історію давньої княжої Руси-України й татарського лихоліття, включно

*) Усе досліджуйте.

з історією поодиноких русько-українських держав, київської, чи галицько-володимирської, влучували до загальномосковської історії, щоби таким способом затерти в історії сліди відрубности життя держав українського й московського народів. Грушевський повідшукував багато невідомих досі наукових джерел. Звернув увагу на чужі літописи, головню арабські, перські, турецькі і на їх підставі спростовував дотеперішні помилки, або й навмисні наукові фальші істориків—дослідників життя народів Сходу Європи. З попелу забуття, який присипав життя українського народу, великий український учений видобув дійсну і живу правду великого окремого історичного минулого українського народу і його одвічної землі, ще й перед великою мандрівкою азійських народів з четвертого й пізніших століть по Христі.

І стислонаукова, дослідна метода історії східньої Європи, застосована вперше великим українським ученим, відріжнялася зовсім від дотеперішних поглядів російських і польських та загалом словянських дослідників історії. Не диво, що вона викликала цілу революцію у тім науковім світі.

У своїх наукових працях Грушевський на підставі нововідкритих документів виставив історичну метрику українському народові, виказав його самостійне державне життя, незалежне від московської і польської історії. Він зв'язав в одну цілість доісторичну добу з історією княжого періоду, задокументував природний розвиток і органічний зв'язок пізніших історичних подій на матірніх українських землях зі загально прийнятою „українською історією“ — себто з історією козащини.

Очевидно, що так виявлена правда історії української землі та народу, викликала з початку велику бурю, особливо в московським науковім світі, а навіть обурення. Посипались на голову смілого вченого каміння: за український шовінізм, за німецьку

чи австрійську інтригу, за мазепинство й за політику в науці. Але ці неправдиві закиди не спинили Грушевського в будуванні зміцнених фундаментів історичної правди українського народу. Він свято вірив у слушність свого становища, хоч стояв на ньому сам супроти тисячі супротивних сил. У 1898 році він так про те писав: „Та мабуть не мине ще й повних десять літ, а конструкція української історії, як органічної цілості від початків історичного життя руських племен до наших часів, буде здаватися таким же нормальним явищем, як десять літ тому здавалося... оте вклеювання українських епізодів у „традиційну схему російського государства“.

Щож саме нове створив Грушевський в історії?

Заслу-
ги як і-
сторика

А те, що заставив цілий науковий світ признати історію київських і галицьковолодимирських князів як окрему історію українського народу та його державної організації, а історію Московщини заставив зачинати щойно від часів організації великого князівства московського. Московські вчені до цієї пори зачинали московську історію історією українських земель і приєднювали її до історії московського царства. Потім переходили побіжно історію прилучення тих земель до великого князівства литовського і його злуки з Польщею і витали їх поворот до Московщини зі занепадом окремої незалежної української козацької держави. Таким способом історія українського народу пропадала в московській історії.

Та не залишив Грушевський своєї науки лиш для українського домашнього вжитку. Він сміло виступив з нею перед чужими, головно перед тими, що їх та справа торкалася, — перед московськими вченими. Він помістив її у збірнику Петроградської Академії Наук під заголовком: „Звичайна схема »руської« історії й справа розумового укладу історії Східної Європи“.

Правда була аж занадто ясна, щоб її не бачи-

ти, або вдавати, що її не добачується. І справжні вчені, а не політичні фальшивники історії, або не-свідомі незнайки, її мусіли признати й прийняли за наукову правду.*)

Історія України. У 1898 році появився величезний перший том великої „Історії України Руси“. Пішла в світ вістка, що це буде кількатомова праця. Всі свідомі величезної ваги такого твору люди за-мерли в очікуванні дальших томів. Це було якби об-явлення — чудо. А вчений працював. Обступили його учні, а були їх цілі десятки молодих людей... Він між ними як незрівняний майстер-архітект: „По-дайте мені оту цеглину, а вирівняйте ту підвалину, а ви перевірте той прямовіс“. — Так повставав е-похальний твір. Усю ту величаву будівлю, кожную її цеглину, виносив у своїй геніяльній голові ве-ликий учений.

Історія
Укра-
їни

*) Ті московські історики, для котрих наука і історична правда стоять вище московського державного імперіялізму при-няли Грушевського наукову методи дослідів історії Сходу Е-вропи. Приняв її московський історик професор Пресняков. Приняв її і новітний дослідник історії проф. Покровський, я-кий назвав Грушевського єдиним у всій Східній Європі євро-пейським ученим істориком.

Польський учений проф. Брікнер писав: „Праця проф. Михайла Грушевського є похвальним свідомством учености й усесторонности українського автора. Він зовсім опанував не-змірну літературу предмету — археологічну, історичну, фі-лологічну.... Автор просто дивує нас своєю начитанністю, знан-ням найбільш спеціальних, дрібних, нерозбутих праць, ро-сійських чи німецьких. А з тою казковою начитанністю йде поруч бистрота ума, самостійний осуд, вироблена метода — все те в мірі цілком незвичайній“...

Чеський учений, історик Я. Бідло, проф. університету в Празі, вважає Грушевського „правдиво великим істориком і глибоким критиком, яких небагато буває на світі; він творець великих історичних праць, увів українську історію до всесвіт-ньої історії й тим створив собі непорушний пам'ятник духа на вічні віки“...

„Українські вчені також оцінили велику вагу й ціну на-укової праці Грушевського. Подаємо тут кілька голосів з пі-знішого часу. І так В. Герасимчук в „Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка“ за 1922 рік пише:

Безжалісний час минав і видирав ученому рік за роком. Чи буде час скінчити велику працю? Легкий сумнів черв'ячком зачав підгризати віру в свої сили вченого. Не в справу — а в сили. Фізичні сили. Чи стане віку? І тоді взявся за поспіх. Написав скорочену цілість для всіх і окрему популярну історію для народніх мас „Про старі часи на Україні“. При цьому, як та безупинна, животворна вода на землі, не вгавав у своїй великій праці, так, начеб той короткий нарис української історії на більш як 300 сторінках великої книжки, це була для нього діточа забавка.-

Але й та праця не счерпала всієї його енергії, якої було в нього напричуд.

„Історія України М. Грушевського це безсумнівно найсильніший дотепер вираз усеї нашої наукової творчости. Вона повставала сама, як вислід високорозвиненої свідомости, вона не тільки посунула далеко вперед культурну свідомість нашого народу, але також кристалізувала і кристалізує напрямні форми в нашому житті і політиці, пояснюючи й витворюючи почуття спільности матеріяльних та ідейних інтересів на всіх просторах України, як колись так і тепер. Своєю історією подав автор своєму народові найсильнішу зброю, яку тільки можна було подати.

Проф. Д. Дорошенко в огляді української історіографії* (1923) пише ось що :

...Головна вага її („Історії України Руси“ полягає в систематичному зводі науково-провірених і проаналізованих відомостей по історії України, об'єднаних провідною думкою про тяглість і непереривність історичного процесу українського народу на заселеній ним ще на світанку історії землі. Це наче велика історична енциклопедія, де зведено до купи й систематично впорядковано здобутки наукової праці цілого попереднього розвитку української історіографії“.

Учений з Великої України академик Липський у своїй промові з нагоди ювілею М. Грушевського в 1926 р. у Києві говорив :

„Ваша історія України — це величезна праця, складена оригінально, з використанням сили різних джерел, це перша повна, наукова й докладна історія нашої землі, починаючи від майже легендарних часів. Тепер, коли вона вже є, навіть трудно собі уявити, як без неї можна було жити. Як історик —

4. Книжки в маси.

Його наукова діяльність не обмежується лиш на самім досліджуванні і на організації самої наукової праці. У нього ще стає сил та часу на організацію видавничої справи.

Великі надії поклав Грушевський на Наукове Товариство імени Шевченка у Львові. Зорганізовано те товариство ще в 1873 році заходами й коштами наддніпрянських Українців. Багато для тої справи причинився і великий попередник Михайла Грушевського з Великої України на галицькому ґрунті Михайло Драгоманів. У своїх початках те товариство поклато своїм завданням поширювати освіту серед українського народу. Але таке саме завдання мала й „Просвіта“. Тому з часом Товариство ім. Шевченка перемінювалось у стисло наукове товариство. Грушевський ще в Києві цікавився тим товариством і прислав до його на-

Науко-
ве То-
варн-
ство

Ви стали відомі не тільки в межах України, але й далеко за кордоном. Якби навіть у Вас була одна ця праця, то й тоді б була би вічним нерукотворним пам'ятником. А коли до цього додати „Історію українського письменства“ й цілу низку етнографічних та інших праць, то буде ясно, що в особі академіка Грушевського ми маємо найкращого знавця України взагалі й одного з найвидатніших її синів“...

З тої самої нагоди говорив тоді академик Багалій м. інш. ось що :

„Українському суспільству Ваша 8-ми томова Історія дає багаті матеріали для вивчення українського історичного процесу з доісторичної доби до половини XVIII. в., в своїх науково-популярних начерках і статтях Ви доводите її до наших часів. Тут Ви даєте і політичні і соціально-економічні, і культурні і побутові елементи історичного життя, але в їх основу Ви поклали національну ідею, з її тріадою—тезою, анти-тезою і синтезою — утворення нації, її занепаду й відродження. Велике наукове значіння Вашої „Історії“ в критичному опрацюванні джерел, і Ви за весь час виконуєте те гасло, що викинули Ви у Вашій вступній лекції у львівському університеті 30 вересня 1894 р., коли Ви сказали, що народ, єдиний герой історії з його ідеалами змаганнями, боротьбою, поспіхами, і помилками“...

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 4529

укового видавництва т. зв. „Записок“ свої праці. З приїздом до Львова зараз кинувся до праці в ньому. Його вибрали головою історично-філософської секції, якій він проводив до 1914 року. В 1897 році став він головою цілого Товариства ім. Шевченка. І тоді розвинув у ньому таку широку наукову й господарську діяльність, що перемінив його в справжню, хоч без урядового титулу, українську академію наук, з якою поважно рахувався увесь учений культурний світ і в краю і за границями і рівночасно ріжновидними заходами подбав про те, щоби покласти сильні матеріяльні (господарські) підвалини для Товариства. Під його головуванням і головню його заходами, Товариство побільшило власну друкарню, придбало переплетню, два великі дома і поширило власну книгарню у велике підприємство. Дуже часто він сам старався за більші жертви від багатших земляків з Великої України, чи подбав за вигідну позичку 250.000 австрійських корон, потрібних до закупна (за 400.000 К) другого будинку в той час, коли ніде не можна було такої позички дістати. Бібліотека Товариства за його головування стала одною з найбільших у Львові і ввійшла в звязки з усіма культурними установами ріжних країв. Йому завдячує свій розвиток заложений при Товаристві музей.

Видав-
ництва

Видавнича діяльність. Головна ж його праця і заслуга, це наукова й видавнича діяльність. За час його проводу історично-філософська секція до 1914 року відбула 320 наукових сходин, на яких відчитано 550 наукових викладів. У тих сходинах і працях брали участь і старші і молодші дослідники історії та її споріднених і помічних наук. Для справнішої праці повстали при секції ріжні наукові комісії: Археографічна, збирала історичні матеріяли та видавала „Жерела до історії України-Руси“ [7 томів], „Українсько-руський архів“ [7 томів] та „Памятки української мови і літератури“ [7 томів];

Етнографічна комісія досліджувала народний побут, звичаї, приказки, пословиці, вірування, легенди і видавала „Етнографічний Збірник“ [35 томів] та „Матеріяли до української етнології“*); Статистична комісія збирала матеріяли про суспільне життя і видавала „Студії з поля суспільних наук і статистики“; Правнича комісія видавала „Часопись правничу й економічну“ та „Правничу бібліотеку“; Бібліографічна комісія описувала українські друки й видавала свої „Матеріяли“.

Крім історично-філософічної секції працювали під проводом інших визначних українських учених ще й інші секції, як природознавча, мовознавча і інш. Загалом Наукове Товариство стало святею української культури й науки.

Виклади, які прочитувано на наукових сходинах, друковано окремими книжками у „Записках Наукового Т-ва ім Шевченка“. Їх вийшло 120 томів на приблизно 40 тисяч сторінок друку. Ті видання розходилися по всіх частинах світу: до чужих бібліотек, наукових установ, університетів і академій в Європі, в Америці і навіть в Австралії. Більші наукові праці виходили окремими виданнями у „Збірниках“ [15 томів]. Так само окремим виданням появилася епохальна праця Грушевського „Історія України-Руси“. Перший її том появилася у 100-літню річницю появи „Енеїди“ Котляревського, документуючи перед цілим світом, що український нарід у царині духа добився рівня інших великих культурних народів.

Грушевський — духовий ученик Драгоманова. Від Драгоманова перейняв не лиш засаду невсипущої праці для народу і засаду, що неправда не може бути просвітою, але й засаду, що в українських умовах лиш поступ українських працюючих мас є поступом нації. Виходячи з тої засади, Гру-

*) Наука про народ, їх вийшло 14 томів.

шевський вважав, що поширення освіти в широкі народні маси й поліпшення їх господарського положення ведуть найскорше українську націю до її найвищих ідеалів. Тому велику увагу присвятив він у першу чергу видавничій справі і поширенню книжки. На видавничі цілі жертвував він у більшості всі гроші, які йому належалися за редакцію і власні твори подавані до наукових видань Наукового Товариства. А були це чималі суми, бо доходили до кільканацяти тисяч.

Літ. Наук. Вістник. З його почину перемінено літературно-громадський часопис „Зоря“ на місячник європейського вигляду й змісту, який зачав появлятися від 1798 р. під назвою „Літературно-Наукового Вістника“. До співредакції запросив Грушевський ще й Івана Франка, Володимира Гнатюка, а до співробітництва, найчільніші всеукраїнські наукові, публіцистичні й літературні поступові сили. Туди дають свої твори й Леся Українка і Стефаник і Маковей і Коцюбинський і Кримський і Винниченко і Хоткевич і много, много інших. Деякі й відпадають, бо не по нутру їм поступовий світогляд, який пробивається суцільно з усього, що появляється на сторінках журналу. Але це виходить тільки в користь журналу.

Видавнича Ска. Непосидючий дух праці рве його в 1899 році заложити Українську Видавничу Спілку, яка під його проводом за десять літ випускає більше як 300 книжок гарного письменства українських і перекладів чужих авторів та популярнонаукових книжок різних галузей знання. У наслідок тої праці росте в загалу зацікавлення до друкованого слова, підноситься рівень української наукової і літературної творчості й поширюється освіта й знання у широких кругах громадянства.

У тім часі увага Грушевського спиняється на шаблі, якого ще не дїпняла сіра українська дійсність. Це справа рідного мистецтва та організації

мистецьких сил. Він дає почин до оснування товариства прихильників українського мистецтва в 1905 році. Подумав також про потребу українського національного театру й під його впливом розпочалася збіркова акція та організація фондів будови святині українського театрального мистецтва у Львові.

Рідна Школа. Своїм великим умом добачує ще одну ділянку, яка може мати великий вплив на виховання української народньої маси. Це школа. І він кидає могутній клич: Як найбільше рідних шкіл! Під його впливом повстає Краєвий Шкільний Союз, якого метою є розбудова українського шкільництва й опіка над українською молоддю. Краєвий Шкільний Союз утримував 8 приватних українських гімназій, давав допомогу двом учительським семінарам та утримував кілька народніх шкіл. З нього утворилося потім Т-во „Рідна Школа“, яка продовжує свою діяльність до сьогодні.

Батька, що викохав стільки дітей, уже три роки не має, але діти його живуть і він жиє у них.

Занадто вже закипіло українське культурне й наукове життя, щоб воно душилося само в собі і ніхто з чужих на нього не звертав уваги. Проте вже думає дбайлива голова духового вождя нації. Він представляє українську справу перед європейським науковим світом. Дає власні фонди на видання історії українського народу в німецькій мові. Пише до французьких журналів, дописує до численних російських журналів, не дозволяючи їм присипляти українського питання у громадській думці. „Український народ живе і вимагає для себе місця і прав!“ — іде той провідний тон у всіх статтях Грушевського, які він поміщає в російських журналах по першій революції у 1905 році. Він друкує того роду статті в таких часописах як „Син атечества“, „Наша Жізнь“, „Страна“, „Кієвскіє

Отклікі“, „Реч“, „Русскіє Ведомості“*) і не зважає на піну, яку проти нього точать московські обединителі і чорносотенці. Вони його називають зрадником, вони його клейнують німецьким агентом, вони намагаються заборонити йому візд до Росії. Але за короткі ще в них руки до вченого європейської міри!

5. Знов його очі на Київ.

Тоді саме хвиля революції стрясла царським престолом у Росії і заляканий цар зі своїми прислужниками дав, куцу бо куцу, але всежтаки, конституцію. Повіяло легеньким свіжим вітром по українським степі і вже український народ пробудився і зачав протирати очі з довговічного сну. Зачав вимагати корму для свого тіла й духа й свободи для свого слова. Але сплячих ще була тьма-тьменна і сила-силенна. Двигався сонний велит, але був сліпий і не знав, куди йому піти. А тих, що хотіли його провести, знайшлося нагло стільки, що й не забаглося. І чужих і своїх. А хто його знає, кого послухати і за ким іти? Велит обертався на всі сторони, наслукував голосу правди, але сила неправди була більша, то й недочував велит за гамором, куди йому найліпше піти. І так топтався на одному місці.

Зв'язок
з Киє-
вом

Тоді Грушевський зачав закликати галицьких братів, щоб допомогли сонному братові на українських степах за Збручем.

*) Допикує також до московських органів, яких завданням було знайомити московське громадянство з українською справою, як „Украинский Вестник“, що виходив у Петрограді від 1906 року та „Украинская Жизнь“, яка виходила від 1912 до 1917 р. у Москві, Російські статті Грушевського, писані до 1907 р. вийшли окремою брошурою під заголовком: „Освобождение России и украинский вопрос“. Появилася також окремою брошурою книжка: „Украинство в России, его запросы и нужды“.

В осені 1906 року скликає ширші сходи львівських громадян і учених, на яких реферує про потребу навязання ближчих культурних звязків з Великою Україною. На сходинах було 60 осіб.

І багато знайшлось таких, що погодились з Грушевським у тій справі.

У ході століть під іншими займанщинами, сини одного народу, хоч і говорили одною і тою самою мовою і відчували, що вони одна сім'я, всеж-таки відчужувались від себе щораз більше. Життя і болі, кожен з них мав окремі й кожен зачав думати більш за свої власні турботи. Проривався історичний звязок, забувались спільні колишні змагання, бої і болі, щораз менше було родинних звязків у сучасному, щораз більше ненавмисних непорозумінь, запідозрінь, інколи й оправданих і неоправданих докорів, що радше впливали з незнання взаїмних умовин, як зі злоби. У майбутньому це могло зле покінчитися. Треба доконче звести братів до спільного стола, нехай розпізнаються і обдумають спільно плян праці, який треба виконати. Хто в чому сильніший, повинен допомогти слабшому на добро всьому народові. Єдність незломна сила!

Грушевський це людина чину, не слів. Зараз закладає у Києві „Українське Наукове Товариство“ і в його виданнях містить побіч творів наддніпрянських також твори галицьких учених. Уважаючи поширення книжки одним з найкращих засобів пропаганди кожної правди і ідеї, за згодою Виділу Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові закладає філії львівської книгарні того товариства наперед у Києві, потім у Харкові. Два тамошні громадяни Ф. Красицький і Я. Безкровний погоджуються зовсім безінтересовно дати своє ім'я на фірму для книгарень, бо йнакше не було можна. Книгарні роблять свою роботу, книжка видана в Галичині, чи щойно в Києві, розходить між народ. Видаток

Наука

є, але книгарня не має торговельного недобору й може з часом виплатитися. Зате, який її вплив! Які вигляди на майбутнє! Грушевський радіє. Не тому, що то його діло росте, але, що росте Україна, що щораз гомінкіше говорить до серця народу великий Кобзар з канівської могили: Борітеся — поборете!

Освіта
села

Алеж найважливіше з усього громадянства селянство. Духовий вождь народу добре затамив ту науку Драгоманова. Тому закладає в Києві для селян дві газети: „Село“ і „Засів“. У них пише багато також про галицьке село, щоби козак зі степів знав, яке життя і змагання українського селянина з над Буга й Дністра.

Щоби ще сильніше зміцнити культурні звязки, переносить Грушевський у 1907 році „Літературно-Науковий Вістник“ зі Львова до Києва. Сам він від тої хвили не має спокійного дня, ні ночі. То звязався зі Львовом, то тягне його велич праці в Київ. А він не годен роздертися. Що зробить одну роботу в однім місці, то вже їде до другого, щоб не загаяти будьчого. А тут кличуть його загостити й до численної української студентської колонії у Петрограді. І на те муситься у нього знайти час...

Поїздки
в Пе-
троград

Приїздить туди не раз і не двічі. Його приїзди завжди оживлювали тамошнє українське життя.*) Ніяка більша українська справа не обходилася без нього. З його приїздом телефон у помешканні не переставав працювати. То Грушевський з кимсь, чи хтось з ним умовляється на побачення, чи щодо праці, чи щодо друку і т. ін. За сніданком, чи за обідом, мав лиш хвилику часу на приватну розмову. Тоді розсипав іскри добродушного чи їдконого гумору.

*) Гл. О. Лотоцький. Сторінки минулого. (стор. 155 і 156).

Скромна, неімпозантна, з лагідною усмішкою постать уславленого, страшного „мазепинця“ та мало не гайдаки, — в дійсності робила вражіння завсігди не те, на яке приготований був кожний, хто підходив до нього, нашіптуваний чи підбехтаний україножерами ріжнонаціональної масти.

Не менш тому Грушевський користувався просто легендарною славою у ворожих для українства колах. Чорносотенці вигадували найбільш плюгаві стріли проти нього.*) його українську мову, якою писав безсмертні твори, називали вони „галицькою мовою“, або мовою Грушевського — нібито відмінною від мови Шевченка. Не було наклепу проти українського руху, до якого не пришивалиби імени Грушевського. Вони його ненавиділи з душі, бо подолати його не могли. У цій ненависті до особи Грушевського дістали вони підмогу зі зовсім несподіваного боку....

Лють
ворогів

*) Декотрі з них бажали настроїти проти Грушевського тих словянських учених, на приклад Чехів, Сербів чи Хорватів, котрі свої надії на визволення покладали в єдності словянського руху. Вони обвинувачували Грушевського, що він з іншими українськими вченими й політиками розбиває словянську єлність у боротьбі з відвічним ворогом словянства Німеччиною і тим ослаблює змагання до визволення усього словянства під проводом Росії. Таким способом хотіли підважити наукову повагу Грушевського. Але Грушевський дав гідну відповідь чорносотенцям ріжного типу в своїм рефераті під заголовком „неослявізм“, який відчитав перед війською в українськім клубі в Петрограді. І при інших нагодах виказав він фальшиве становище тих чорносотенців особливо щодо Українців, від яких вимагається, щоб вони виреклися во ім'я якогось всесловянського союзу, що не існує і існувати не може, своїх політичних цілей і навіть свого самостійного існування в користь своїх словянських сусідів. Грушевський був тої думки що неіснуюча словянська солідарність не визволить ніодного словянського народу, поки він сам себе не визволить. І справді по великій війні виявилось, що чеському чи польському Народові до їх визволення не допомогли словянські народи, але так звана „антанта“ Французів, Англійців, Американців...

6. І голову схопивши в руки...

З незвичайною увагою поставився Грушевський до Галичини. З нею звязував великі всеукраїнські надії. Їй призначував високу місію стати Піємонтom відродження української нації і держави над Дніпром. Ту надію леліав він у своїм серці з горячою, як у Драгоманова, тугою. Слова, що виривались зі закровавленого серця другого славного драгоманівця Івана Франка: „Твоїм будущим душу я трівожу” — виривались мабуть у хвилях самотньої глуші також зі серця тої великої людини.

А хвилі такі приходили в бурхливім, повнім руху і змінливого неба, житті недавнього незабутнього Президента Української Народньої Республіки. Саме зі становища, яке Грушевський призначував у визволенні цілого українського народу для Галичини, виходило й становище вченого історика до так званої „галицької політики“ та її представників у віденському парламентах та в галицькій сеймі.

Участь
у полі-
тиці

До практичної політики взявся, хоч з дуже далеко, Грушевський тільки раз за часів своєї праці на галицькій ґрунті. Це було тоді, коли разом з Франком у 1899 році повірили, що поведеться їм створити при допомозі всієї поступової української інтелігенції сильну демократичну організацію, яка поведе розумну боротьбу за права народу й головно за землю і волю для українського селянства й робітництва. Програма нової партії мало ріжнилася від програми існуючої тоді української соціалістичної радикальної партії. Це була національно-демократична партія*). Кілька літ брав Грушевський участь у нарадах і зборах тої партії, намагався впливати на її політику. Але партійні діячі слухали одне, а в практичній політиці робили друге й так їх до-

*) Та партія це попередниця теперішньої унівської партії. Її перед війною називали в скороченні ендецькою партією.

роги розійшлись з дорогами Грушевського і Франка. Оба вчені відсунулися геть від цієї партії. Франко скорше і вернув до радикальної організації. Але живий дух Грушевського не міг довго тихо всидіти, коли бачив, що робиться з політичною тактикою галицьких українських ендецьких послів. Він виступив з критикою тої тактики, при чому виразно підкреслив:

„Пишу не в осудження нинішних політичних діячів, в добрих намірах котрих не хочу сумніватися, а в осудження вибраного ними політичного курсу... Справа йде про річі занадто дорогі й важні для всього нашого народнього життя, аби придивлятися безчинно тим небезпечним досвідам, які робляться на живім тілі нашого народнього життя“.

О, тим уже порушив Грушевський тодішнє муравлище...

Головною хобою галицької національної політики вважав Грушевський брак ясности, брак засадничої простої лінії програми й тактики на довгі літа. Він стверджує, що „тактику всенародню, замінюється політикою конспіративною, секретною, (тихцем перед народом, прим. ред.) нікому неясною, ні перед ким невідповідальною і тим... підтинається політичні інтереси і політична активність суспільности“. „Реальна політика“ галицьких реакційних політиків полягала переважно в угоді з польською стороною, а „реальні“ здобутки з тої угоди полягали лише в обіцянках з польської сторони, як напр. обіцянка українського університету. От уже здається, ніби та обіцянка на шляху до здійснення. Лише завжди розходилося про дрібницю — місце осідку університету. Повисівши отак якийсь час у повітрі й утворивши на той час потрібний польським шляхотським політикам настроїв, угодового договору не здійснено й привид угоди розлітався“.

Грушевський інакше дивився на „реальну політику.“ „Реальна“ політика по його думці на га-

Кри-
тика
полі-
тики

Погляд
на по-
літику

лицьким ґрунті ніколи не була реальною. Ніколи не йшла далі обіцянок, яких ніколи не дотримувано. „Мати змогу — пише Грушевський — вести реальну політику, в ліпшій значінні того слова це ідеал кожного практичного політика"... „Практична політика не забава"... вона ставить своїм завданням служити живому життю народу, здобуваючи йому нові підвалини для розвою його матеріяльних і духових сил. Ніякий практичний політик не схоче робити зі свого народу... мученика ідеї, розпинати його на хресті якоїсь відорваної від життя теорії"... „Але з другого боку то значить здобувати дійсні, реальні вартости своєму народові, не окупуючи їх ціною народньої *чести й гідности*, або зрадою основним підставам народнього життя. Кепська фігура політик — мрійник, що заводить свою суспільність у хмари. Але цинік*) реаліст, опортуніст, в якого взагалі нема дальших цілей, ніякої ідеології, який цинить тільки конкретне**), що можна зараз розмінати на *дрібну монету посад, субсидій і всяких матеріяльних дібр*, що їх можна зараз розділити між політичними приятелями і помічниками, показати і ткнути пальцем перед виборцями на найближчій вічу. Перший, політик-мрійник вдаряє принаймні в вищі струни суспільности, налягає на її здібність жертвувати менше важними для більше важного, приватним для загального, сучасним для будучого"... Політик опортуніст „грає якраз на матеріялістичних, короткозоро самолюбних потягах суспільности, і деморалізує, дразнячи її „хрунівські потяги“...

Так заговорив великий учитель і зачав перевірювати факти. І від них скрикує:

— Сумно се, і Боже мій, як сумно! Раз по-

*) По грецьки — песьяча натура, то є людина, яка кпить собі з усіх засад і святощів.

**) Нашупальне.

милка, другий раз помилка, але, коли двацять літ на тому самому місці перевертається наша політика, то се дає дуже несерйозне свідоцтво не тільки нашим політикам, а цілому народові...

Галицьку політику він порівнює до господарки збанкрутованого діди́ча на галицькім Підгіррі, якого са́мим багатством залишився ліс. Він не хотів чекати десятки літ, заки виросте ліс, але давав на зруб тоненькі як сірники смереки, аби лише дістати зараз гроші. Галицька політика теж саме доводство. Не може витривати, вичекати.

Він глибоко призадумувався над тим, чому воно так? І приходив до висновку:

— „Впродовж двох віків Галичина була збірником, де шукала захисту українська людність полудневих і полуднево-східних просторів під натиском степової людности. Була свого роду тихим і тісним запічком, де хоронилися люди, яким наприкрилося більш ризиковне, трівожне, але більш дозвільне життя... Все енергійніше, сміливіше тягнуло з Галичини на полудне і на схід між те дозвільніше, рухливіше, горячіше життя. На місці залишалося все безчинніше, важче, органічно нездатне до ризика, до боротьби“...

О, такі думки вже загачували галицького дрібноміщанина. Та Грушевський знав і не скривав також добрих сторін галицького характеру:

— „В обороні свого існування — писав він — тутешній український елемент виявив багато витривалости, опору й сили. Тут виробився славний тип „упертого Русина“, з гнучкістю гуми, яку можна всякими способами мняти, давити, гризти — але не перекусити. Галичина може хвалитися тим, що з півтисячолітньої недержавности, ограбована з усяких матеріяльних і культурних засобів, доне-сла до наших часів свою етнографічну фізіономію*).

Психіка
Гали-
чини

*) Національне обличча.

свою національну свідомість, свої культурні традиції.

Крити-
ка парл.
тактики

Тактика парламентарної репрезентації нац. дем. партії (попередниці ундівської партії) у віденському парламенті теж підпала під критику Грушевського. Маніфестаційні співи в парламенті на знак негодування уважав він неповажною демонстрацією, коли тимчасом за кулісами йшла тактика навиворіть. „На словах виходило сердито, на ділі слабо. І тим підорвали поважання до себе і парламенту і опозиції і уряду, бо вони бачили, з яким легким елементом мають діло“.

Заболіла Грушевського сильно тактика цієї парламентарної репрезентації у справі анексії Босни й Герцеговини. Голову схопивши в руки, дивився він, як представники найбільш поневоленої в Австрії нації, на сміх перед цілим культурним і поступовим світом, заявили за повним поневоленням частини сербського народу. Той факт остро осуджує Грушевський ось як:

„Прийшла справа прилучення (анексії) Босни й Герцоговини, рішалася доля сербського народу, не питаючи його волі й згоди. Послам дано до розуміння, що корона прив'язує велику вагу до цієї справи й бажає собі голосування за анексією, як доказу лояльності для корони й династії. І українські політики не устояли перед сею можливістю неласки — хоч і стільки разів заявляли й самі, й через пресу, що поведінка австрійського правительства з українським народом робить все для того, щоб знищити в українській суспільності всякі почуття до корони. Хоч справа була того рода, що голосувати за нею — значило спроневеритися основним принципам українського демократизму і свободолюбності, ідеям національного самоозначення, — все таки українські посли голосували за анексією. Навіть більше. Українському послові припала сумнівна честь бути головним бесідником за анексією.

Німецькі соціал-демократи, з яких ще саме перед тим „Діло” іронізувало за їх услужливість правительству, дало бесідника проти.

Те становище нац. демокр. парламентарної репрезентації в австрійським парламенті в сербській справі незабаром пімстилось на самій українській справі. По світовій війні, коли Сербі прийшли до голосу в вирішуванні всіх питань колишньої австро-мадярської монархії, дістали голос також у справі Східної Галичини. З яким лицем приходилось тоді представникам Галичини звертатися за моральним підпертям до братів Сербів?

Грушевського тривожила думка не лиш за саму Галичину, але за всю Україну, якій галицька неполітична політика могла пошкодити.

„Галичина, писав він, — котру обставини видвинули на чільне місце українського життя і можуть довго ще удержати на становищі такої національної репрезентації, готова зі своїм новішим курсом зробити кепську прислугу не тільки собі, а і всьому національному українському життю.

Від націй, що доходять своїх людських прав і апелюють до почуття справедливости, до ідеальних струн інших націй, вимагається деякий моральний героїзм, а в усякім разі — деякий ідеалізм, принципіальність і характерність. Нація, котра не витримує сама тих самих вимог, осмішується, апелюючи до ідеалізму й принципіальности інших, і се обезцінює її змагання й домагання. Се відчують напр. Поляки в Росії й Прусії й тому звертаються до своїх галицьких свояків з проханням погамуватися.

Наша-ж Галичина повинна служити для цілої України... — от куди ми простуємо, от якими дорогами хочемо йти для створення свого національного життя... Але то не станеться — запевняє Грушевський, — коли і Галичина далі піде стежками неперобірного політиканства, на котрі починає сту-

пати. Коли її органи будуть збірниками партійної гризні, неперебірчивої реклями й наклепів, коли її представники не будуть соромитися накликувати влади на політично підозрілих противників, коли вони раз вибігатимуть у рядах оборонців прав і домагань робочих мас, а другий раз гратимуть на аграрних струнах селянства проти змагань пролетаріату міського, коли вони раз будуть записуватися в поступовці і прихильники свободи думки, а під впливом першої ліпшої політичної кон'юнктури будуть апотеозувати своїх князів церкви і робити з них князів свого народу“...

Ті думки, які порозсівав М. Грушевський в Літ. Наук. Вістнику за час від 1909 до 1911 року, зібрав він в одну книжку й додавши ще деякі розділи, випустив у світ під заголовком: „Наша політика“.

Того вже стало деяким панам за багато.

7. Не так тії вороги...

Акція
проти
Гру-
шевсь-
кого

Такі думки, очевидячки, викликали неабиякий гамір, особливо між тими міщанськими кругами, до яких їх слова зверталися. Муравлище заройлось. Пішли таємні ходи, а всі з метою вигризти Грушевського з місця, з усіх товариств, з Наукового Товариства, з університету, з Галичини. Не допаувався.... Шкідник нації....

Зараз збіглися „пошкодовані“, змовилися й й усі, що хотіли зайняти його місця, колиб довелось так вгризтися в його печінки, щоби сам забрався туди, звідки прийшов..! Зараз пустили в рух брошуру анонімову, непідписану, проти нього. Лиш потім виявилось, що написав її колишній його ученик Степан Томашівський. У тій непідписаній брошурі непідписаний покищо автор кидав проти Грушевського такі громи:

„Одним словом — т а к про українську політичну репрезентацію (поза хвилевими закидами в органах інших партій)

ще ніхто з Українців не говорив, як заговорив проф. Грушевський. Бо і короткий зміст усіх статей такий, що українські послы соймові і парламентарні та управа націонал-демократичної партії — то ватага злочинців, що запродалася Полякам і докладає усіх заходів, щоби паралізувати порив народу до волі“.

Дальше закидалося в брошурі Грушевському, що його оцінка галицької політики є нелюгідна, що впливає із неповязаних із собою особистих почувань, не має логічних висновків і тому ширить баламуцтво і суспільне зло. В першу чергу закидається Грушевському ненауковий підхід до справи, не опертий на фактах. По таких голословнім твердженні знов такі скарги перед „громадянством“ :

„Наша політика“ показує найкраще, як не можна промовляти до суспільности, як не вільно писати на політичні теми... Ту саме імя автора, саме його становище... з гори ослаблюють критичний змісл у читачів... Великий учений є у незгоді з методично-науковими принципами... Автор уникає конкретних фактів нашого політичного життя...

Отже фактів бракувало авторові,

„бо ті три натяки на якісь секретні угоди з Поляками (1909, 1910, 1911), коло котрих обертається стаття — трудно назвати фактами... Друга стаття обмежується до таких фактів: проби утворити спільний клуб з москвофілами, умова з бароном Беком і здержливість соймових послів на першій сесії: державна льояльність парламентарних послів при нагоді анексії Боснії і Герцоговини

Всі ті факти для автора не були фактами. Але обурений він є зовсім поважно, бо задерли його за живе. Самому йому самотно і він оглядається, щоб еще була ображена галицька суспільність :

„Ми Галичани, чули вже неодно від наших закордонних братів: не щадив їх нам особливо Драгоманів, були між тим докори справедливі і несправедливі, перші були звичайно умотивовані, другі були наслідком недостаточної знайомости краю і людей, одначе всі були горячо ширі, навіяні великою прихильністю до Галичини і національно політичних завдань, не диво отже, що вони захоплювали людей, особливо молодших і стались епохою в ідейнім розвитку нашої країни, а Драгоманова зробили великим реформатором і фігурою високо історичною“.

Драгоманів уже мертвий і говорив правду в очі батькам теперішних політиканів і їх то тепер не болить і вони спокійно хвалять його, бо така є тактика вюнів. Але до живого Грушевського живі люди, предмет його критики, мають „справедливий“ жаль:

Тим болючіше вражає нас якась штучність, односторонність, слабе, або ніяке умотивування і якась прикра завзятість, що віє зі стрічок проф. Грушевського, котрий прожив 16 літ у Галичині і тут доступив найвищих громадянських почесей.

Виходить — дали ми йому все, а він так нам віддячився!

Брошура Томашівського розходилася, але бачиться, не дала задоволення офіційному проводі тодішньої галицької політики, яка йшла під кермою ундівської національно-демократичної партії і акція проти Грушевського продовжувалася, але вже гіршого сорту методами, зачерпаними з гнилої водички між затухлим баговинням. Пішла ганебна акція напередодні Задальних Зборів Наукового Т-ва ім. Шевченка, які мали відбутися при кінці червня 1913 року. Появилася знов анонімова брошура, яка висунула проти Грушевського такі заміти: корупцію, неоглядне орудування грішми Товариства, лиху господарку, обвинувачувала його за здогадковий занепад видавничої і наукової діяльності Товариства, за самотійне й недобірне заложення за гроші Товариства книгарень поза межами держави в Києві і Харкові і віддачу їх у „чужі“ руки, та за величезні гонорарі за праці, що в сумі буцімто доходять до сотні тисяч. Крім цього непідписані автори розжалобились над тим, що Грушевський розвіяв мрії громадянства, що Наукове Т-во стане Академією Наук, бо власних фондів на те нема, а уряд буцімто не хоче дати на те грошей, поки головою буде проф. Грушевський.

Ту брошуру розкинено несподівано на самих зборах, аби заскочити і Грушевського і старий Ви-

діл і всіх, хто непоінформований. Зате змовники зналися.

Всеодно, навіть така ганебна тактика їм не допомогла! Повалити Грушевського їм не повелось. Навіть так зорганізовані проти нього збори мусіли признати цілковиту безпідставність висунених проти нього „Комітетом громадського добра“ закидів і вибрали його знов головою Товариства. Зате заговорникам повелось дати йому такий склад нового Віділу, з яким Грушевському тяжко було співпрацювати. Так у сутінках працювали злісні сили й химери, від яких хилилася спрацьована голова великого історика.

У відповідь на анонімову брошуру „Комітету громадського добра“ вийшла брошура, яку підписали дійсні члени Наукового Тва Осип Роздольський, Мих. Мочульський і др. Іван Джиджора. Вони відперли всі закиди про хабарництво голови Товариства при редакційній праці і роздаванні наукових стипендій, виказали, що саме його господарка привела Наукове Тво до розквіту. Виказали, що з кожним роком збільшався видавничий рух. Вияснили, що обов'язком Галичини було подбати про заложення книгарень на Великій Україні. Пришпилили брехні про великі гонорарі, які буцімто побирав Грушевський за свої праці. Показалося, що свої гонорарі призначував Грушевський на видавничі цілі і, як заможний чоловік, зовсім не брав їх до своєї кишені, хоч мав на те повне право. Неправдиві були розсівані поголоски, буцімто уряд не хоче дати Наук. Товариству ніяких субвенцій, поки головою буде Грушевський, бо саме ще за його головування уряд прислав 50000 К. субсидії.

Але важко було дихати в такий душній атмосфері у Львові. Хоч як любив Грушевський галицького селянина, то від часу, коли обскочила його гододна й гамірлива тічня міщанських груп, він найрадше відїзджав у Київ, щоби там готовити народ

Відпо-
відь ки-
рині

до великого часу, який по всім ознакам наближався. Надоїло йому гандричитися за кожну справу з неприхильним до своєї особи новим Виділом. Надокучили такі заміти, що заложені ним книгарні на Великій Україні не повертають грошей. Він зрезигнував і посвятив себе науковій праці та організації громадського життя на Великій Україні. Притім тримав тісний зв'язок з поступовою і соціалістичною галицькою молоддю, запрошуючи її до праці на Велику Україну. Кількох молодших студентів, а між ними Лизанівський, Охримович, Сеμεць так і вибрались за Грушевським у Київ на завше.

8. Назустріч заповітові Шевченка.

Про тодішні відносини в Росії прочитайте книжки „Самоосвіти“ п. з. „Царі і люди“ і „Як упала царська влада?“ (ч. 24 і 28).

Демо-
кратич-
ний рух

Грушевський знав прекрасно, що для суспільних і політичних змін не вистарчить лиш виховувати, вчити, але треба ще організувати суспільство.

Як історик знав він, які рушійні сили суспільства рішають про основні суспільні і політичні зміни. Тими рушійними силами, що завжди приносили волю Україні, були її працюючі маси. Так було за часів козаччини, таке було й тепер в Європі, що масовий демократичний і соціалістичний рух приносив зі собою лекші часи й для України: знесення кріпацтва, знесення указу про заборону українського слова, деяку самоуправу громад, а навпаки: зріст царської реакції, зріст реакційних сил в Європі, міг принести і приносив завжди більше поневолення українського народу.

Ще в 1880 — 1890 р. р. українофіли й багато свідомих Українців у Росії визнавали думку, що українство це питання культурне, а не політичне. Та й культурні вимоги звужувались до питання свободи вживання української мови — себто, що

варто видавати українські книжки загальноосвітнього характеру для простого народу, а для інтелігенції, що володіє російською мовою, вистарчать твори гарного письменства. Грушевський дуже побоювався, що по революції 1905 р. можуть знайтися в Росії сили ворожі всякому поширенню української програми, або допоможуть їм самі „хитрі Малороси“, що захочуть тихесенько чекати, аж їм хтось принесе готову конституцію на тарелі і „розв'яже“ українське питання. І в Галичині ті, що взялись за провід у політиці, чекали тихенько, аж демократичні й соціалістичні сили в Європі й в Австрії зачали валити самовладу королів і цісарів та пануючої буржуазії. Вони з кожної вибореної свободи радо користали, але самі завжди заявляли льояльність до існуючого правопорядку, скажено поборюючи кожную поступову думку, що валила старі порядки неволі, а встановляла громадські свободи.

Як тільки Українці в Великій Україні вибрали по революції своїх послів до Державної Думи, Грушевський поїхав до Петрограду, щоб там спрямувати працю українських послів на шлях політичних вимог. Тому бажав усіх українських послів звести до купи. Але справа не була легка. Посли селяни цікавились головню земельною справою, а побоювалися, що з висуненням клича автономії для України втратять можливість переселення на свободні землі в далекій Азії.

З українських послів, лише один належав до української демократичної партії. Виборчої кампанії Українці не використали. Лише на Полтавщині та почасти в Києві, вели деяку виборчу агітацію. На перших зборах українських послів знайшлися й такі Українці, для яких не тільки домагання національно-територіяльної автономії, але навіть допущення української мови до шкіл й урядів здавалося річчю дивною й неясною.

Це є яскравим підтвердженням того, що Гру-

Посли
в Думі

шевський правильно оцінив стан української національної свідомости.

Він ствердив, що нинішній перелом у Росії застав Українців дуже неприготованими. По десятиліттях застою, заведеного нашими „культурниками“, тільки останніми часами почалися якісь прояви розбудження, якогось руху. Він так закликав взятися до реальної праці: „Українство в Росії повинно взятися до організації української суспільности, як нації, коли не хоче спізнитися знову на довгі покоління. Прийшов час життя або смерті“...

Українці підчас революції 1905 р. вели себе занадто мляво й не проявляли потрібної та можливої активності. Відбувалися всякі зїзди, як напр. зїзд інженірів і техніків у Москві. На цьому зїзді виступили інженіри польські й литовські, які перевели резолюції за повною автономією для Польщі й Литви, зі соймами у Варшаві й Вильні. Про подібні українські виступи, щось не було чути. Так само преса не вела відповідної акції. Така тихість та скромність Українців давала слушну підставу російському громадянству вважати, що українська нація не є жадною нацією.

„Не дивно, — пише Грушевський — що, бачивши цілі покоління Українців у вірній службі російській літературі, культурі, державності, в суміш з Великоросами, від яких вони звичайно відрізнялися тільки „хахляцькою“ вимовою і що найбільше — коханням у салі й наливках — бачивши се, не тільки правительство російське, а й суспільність тепер з неохотою чує розмови про культурні й політичні вимоги українського народу, про українську автономію. Але старше покоління українських патріотів, т. зв. українофіли, всю свою енергію уживали, аби „удавати, що їх нема“ й дійсно так, якби їх не було“...

У тім часі Грушевський вважав за найбільш потрібне створити політичну організацію, яка гуртувалаби українське суспільство до легальної боротьби за життєві інтереси української нації у Росії. Це була спроба подібна до тої, за яку брався у 1899 році в Галичині. Це було в 1908 році. За

почином Грушевського повстає організація „ТУП — Товариство Українських Поступовців. Найважливішою програмою найрадше уважавби Грушевський для тої організації освідомлювання селянських мас та їх організацію за ідеали землі і волі. Про ту програму писав він ось що ще в 1906 р.:

„Я позволю собі висловити з притиском своє глибоке переконання, — коли звязую нинішню хвилю з історичним розвитком подій. Це переконання, що велика політична і суспільна криза Росії не принесла нічого важнішого понад земельне питання, як з загального-російського, так і з спеціально українського становища, що ідеали землевольців про передачу земель з рук теперішніх властителів в руки трудящих, про злуку боротьби економічної з політичною так скоро перейдуть з тісних революційних кружків в широкі круги суспільности, цього не легко було сподіватися. Трудно було вгадати, що на наших очах клич „земля і воля“ з конспіративного гасла стане загальним кличем, прийметься як програма для селянства, прийметься і самим селянством, яке так недавно крутило руки назад проповідникам сих ідей і видавало їх начальству і з революцією політичною справді злучиться тісно революція суспільно-економічна, як один з перших і головніших її постулатів.

Коли рік тому, духові наслідники землевольців, соціалісти-революціонери, розпочали в більших розмірах свою агітацію в народі, се викликало як найгостріші утиски не тільки зі сторони правительства. Зі сторони ліберальних та соціально-демократичних кругів, ся агітація теж була принята дуже неприхильно. І ніхто не заінтересований в реалізації аграрної реформи так як народність українська. Український елемент на наших землях представляється передусім і майже виключно селянством. Натомість велика власність спочиває в руках або тих, що зрадили свій народ, свою національність, свою культуру і пішли в службу чужому, ворожому правительству, пристали до табору чужих насильників, завойовників, гнітителів, або в руках тих самих чужих насильників і гнобителів, репрезентативів, агентів і слуг чужого режиму. Розв'язання аграрної справи віддасть українському народові-нації забране, заграбоване від нього, отже буде тим виглажена до певної міри одна з історичних кривд, задана йому“.

Але до ТУПу належали люди різних напрямків — соціалісти й несоціалісти. Головними засадами, що об'єднували їх, то були засади автономії, конституційної влади і парламентаризму. Це було

„нелегальне товариство для ведення цілком легальної роботи“. А нелегальним у дійсності було тому, що влада не дозволила би на легальне існування української політичної організації. До організації належали головню українські інтелігенти різних напрямків, а перед війною вступали туди й селяни. Належали тут і Грушевський і Винниченко, Петлюра, Григорійв і несоціялісти Матушевський, барон Штейнгель, Є. Чикаленко, Стебницький та інші. Організація поширилась на місцях, а її клітини були теж у Петрограді та Москві. В Києві було тих клітин з дванацять. Часописом організації був щоденник „Рада“ і місячник „Украинская Жизнь“ у Москві. Під впливом ТУПу повставали товариства „Просвіти“, хоч було їх небагато. Зачався український національний рух між українською інтелігенцією і українським студентством, головню в Києві і Петрограді. Туди між молодь часто заїзджав Грушевський. Для нього цей рух ще був надто кволий. Він підганяв його й дорікав українському студентству, бо жаль йому було кожної втраченої людини й кожної загаяної хвили.

Сту-
денти

„Українське життя, як не як, а таки йде наперед навіть у Росії, але українське студентство слабо звязане з ним. Який малий процент „свідомих Українців“ серед молоді Українців походженням! Вони не читають українських книг, не знають українських часописів, і на здивоване запитання відповідають, що вони і їх товариші не мають нагоди їх бачити і читати.

І виходить, що весь сучасний культурний рух, який відбувається в таких тяжких умовах, проминає тут найбільш живу частину нашого громадянства, на котрій повинні спочивати всі його надії, його будучність, певність нашого національного відродження, життя і поступу“...

Мрій-
ники

Грушевський бажав поспіху, бо бачив, що хвиля російської реакції підноситься у гору і загрожує легальному розвитку українства. Він настоював, щоби українство помимо того боролось за своє існування, але побоювався, що воно з утиском втрачатиме на насиленні. В тяжких умовах люди, що бояться боротьби, люблять помріяти,

чекати на чийсь поміч, що зацікавиться і відбудує їм Україну. З тих людей, що так наївно мріють і орієнтуються на чужу поміч, сміється Грушевський.

...„Молорос — він же хитрий, це звісно! „Я — думаю собі — за скасуванням української преси буду собі на дозвіллі пампушки їсти, а тимчасом гайдельберські, гетінгенські і фрайбурські професори за мною, як за Фінляндією, будуть меморандуми писати — що від заборони українського слова всьому хрещеному світу діється конфуз, урон і убыток...“

Грушевський побуджує до активності, до чину:

„Заборонять Вам „Просвіти“, откривайте кооперативу. Не дозволять читати про українське письменство, читайте про аеропляни! Сконфіскують одну книжку, валіть другу! Тільки не кисни, не гниј, як колода! Людьми будьте, Європейцями, дідько вас бери! Се ж не ті часи, коли можна було вуса жувати та в стелю плювати цілий вік. Треба проявляти себе, а то кури вас заклюють!“

До руху, до боротьби закликав Грушевський і вказував, що тільки таким способом українська нація наблизиться до здійснення слів Шевченкового заповіту і порве кайдани неволі. Водночас він виразно бачив, як на світовім горизонті стає буря, в якій остаточно українській нації не вільно буде сидіти зі заложеними руками.

9. Під грюкіт воєнної бурі.

До того розділу варго прочитати „Причини світової війни“ і „Історію укр. революції“ ч.ч. 17, 3, 6, 9, 23, 36. Вва „Самоосвіти“.

Власні
сили

Коли від куль сербського революціонера погіб австрійський наслідник престору Франц Фердинанд, а в Європі запахло порохом, Грушевський в останнім числі Літературно-Наукового Вістника помістив з того приводу статтю з острогою для української політики, щоб вона не давала себе втягати на чию-будь сторону. Він заявився проти політики міжнароднього авантюризму, а всім, хто бажавби якібудь

українські сили перетягати на свій бік, заявляв: руки геть, бо „Україна фара да се“ — Україна хоче сама за себе стати, хоче сама провадити свою власну політику.

Те число австрійська цензура сконфіскувала.

Самаж війна заскочила Грушевського в Карпатах. Звідтіль він виїхав до Відня і з великими труднощами перебився за кордон. Тимчасом до австрійського уряду прийшли доноси звернені проти нього, що він, мовляв, московський прислужник. Наслідком тих різних зізнань австрійська влада розпочала проти Грушевського карне слідство. Покликала до зізнання і дра Ст. Томашівського. Відпис його зізнань знаходиться в архіві Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові. Вкінці австрійські власти мусіли припинити слідство.

У тім часі був він уже в Києві, бо вважав, що там його сил найбільше потрібно.

З початком війни посипалися на українство в Росії різні репресії. В першу чергу закрили одиницький український щоденник „Радугу“, дарма, що після проголошення війни, почала була співати на патріотичну ноту, — зазиваючи стати на оборону „спільної“ батьківщини. Не допомогло! Організація ТУП заявила за неутральність.

Репресії
в Росії

Симон Петлюра, редактор місячника „Украинская Жизнь“, що виходив у російській мові в Москві, склав заяву льюальности від редакції згаданого місячника. Він мотивував потреби такої заяви від Українців тим, що, мовляв, „серед народностей, представники яких заявили про свою льюальність з трибуни Державної Думи, не було Українців, — так нехай така заява зявиться від редакції „Украинской Жизни“, яко одинокої української трибуни перед лицем російського громадянства“.

Заява
Петлюри

Симон Петлюра в тій заяві підкреслював, що для Українців є лише один вибір між Росією та

Австрією — вибір на користь Росії, та що Українці повинні чесно та совісно виконати свій обов'язок перед російською державою. Він підкреслював нещирю австрійську політику щодо галицьких Українців і про їх розчарування тою політикою. Хоч російські офіційні кола ставляться з недовірям і неприхильністю до українських змагань, — але та війна, в якій Українці литимуть свою кров поруч усіх інших за спільну батьківщину, повинна розвіяти всяке недовіря та пересуди й дати Українцям усе те, на що вони заслуговують і мають право. Але ці льояльні заяви Українців й обіцянки боронити „спільну батьківщину” — не сокрушили московського серця! Ніби у відповідь на те, всю українську пресу заборонено видавати.

Редактора місячника „Українська Хата”, українського соціаліста-революціонера П. О. Богацького заслано на Сибір. Більшість українських товариств влада позакривала. Вся лють російського патріотизму звернулася проти Грушевського. Він став найбільше зненавидженою російськими націоналістами особою! Цілий український рух називали його видумкою для повалення Росії. В очах російських націоналістів ім'я Грушевського рівнялося імені Мазепи, — себ-то зрадника та найлютішого ворога Росії. Можна собі уявити, як почали писати націоналістичні газети проти Грушевського з початком війни. Його обвинувачували, що змовлявся з австрійським наслідником престолу в якимсь замку проти Росії, що брав участь в організації українського легіону і таке інше. В наслідок тої нагінки, коли лиш Грушевський приїхав до Києва зза кордону, його заарештували, посадили в тюрму на Лукіянівці, а потім заслали до міста Симбірського в далеку Московщину. Але нагінка піднесла тільки повагу Грушевського між українським народом. Розумніші Москалі, як П. Струве були проти такої нагінки, бо розуміли небезпеку зросту поваги М.

Заслан-
ня Гру-
шев-
ського

Грушевського в масах українського народу. На вигоду тих розумніших Москалів московський уряд мусів перенести Грушевського зі забитого міста Симбірського до університетського міста Казані, а потім до Москви. Але слава про „царського в'язня” батька Грушевського, рознеслась уже була по всій Україні.

Революція

Як тільки вибухла революція і за одним махом змела тристалітний престол Романових, вся Україна, яка пробудилась подихом революції до нового життя, покликала „батька” Грушевського зі заслання на свого вождя.

Розумів Грушевський повагу хвилі глибше як ніхто в Україні. Знав, що революція не свято, але тяжке змагання. Розумів, що Україна має за мало свідомих українських сил, щоби подолати всім завданням — але він вірив вірою своїх юних днів — у єдину дійсну силу української нації — у працюючий народ — головно в українське селянство. І він рішив будувати Україну, яка оперласяби на волі селянства. Ніякий другий стан не був так сильний. І тому вся енергія Грушевського, великого вченого, покликаного на вождя української революції, повернулася до цього, щоб зорганізувати українські працюючі маси сіл та міст до боротьби за свою державність, в якій земля і воля належалиб до трудового народу.

Президент
УЦР.

Такий був приказ революційного часу і так диктував розум. Існуючі українські організації об'єднались в Українську Центральну Раду, а на свого президента вибрали Михайла Грушевського. Як президент, Грушевський у першу чергу рішив відновити на Україні старе народовластя, — себто право українського народу самому, правити всіма своїми справами, забезпечуючи політичні права українського народу та соціально-економічні інтереси його працюючих верств. Щоби надати Центральній Раді характеру справжнього представництва всього

українського організованого народу, — на Великодні свята (6, 7 та 8 квітня) скликано зїзд усіх організацій, що звали себе українськими. На цьому зїзді прийнято постанову — добиватися спільними силами всього українського народу широкої автономії; а для забезпечення цього ввійти в порозуміння з іншими народами Росії, з тими, що також добивалися автономії та федеративного устрою Росії. Дня 7 травня прийнято постанову, що український народ не має своїх власних, українських, буржуазних, велико-земельних і капіталістичних верств, — тому Українська Центральна Рада — в першу чергу — мусить дбати про інтереси свого трудящого люду. Завданням своїм Центральна Рада постановила об'єднати Україну від верху до споду, згуртувавши всі класи та партії в одну національну організацію. Гаслом було: „Воля та незалежність України, добро та права трудячих мас українського народу і тих народностей, що живуть на Україні“. Через своїх інструкторів, Центральна Рада по всій Україні розпочала величезну організаційну працю між українським народом. Тому, що всі молоді, активні елементи українського народу знаходилися у війську, то не диво, — що найскорше й найрішучіше стали на бік Центральної Ради українські військові організації, — вони перші зібралися на Всеукраїнський Зїзд. Зїзд цей відбувся 5 травня в Києві. Потім відбувалися військові, партійні і професійні зїзди. Всюди треба було бути, всюди освідомити, переконати народні маси до будови української держави. Це не була легка справа. В Галичині провадилась кількадесять літ українська освідомляюча праця, а є ще сьогодні цілі полоси краю з несвідомими русофілами, кацапами. Щож було робити на Великій Україні, де не було передше ні одної української школи, ні одного українського напису, де всі майже були несвідомі „руськіє люди“, а з них частина лиш почувала себе „малоросами“.

Треба було народові нагадати його давню козацьку волю. І для цього треба було надлюдських сил. І за те взявся Грушевський, бо передбачував, що незабаром молода українська воля буде потребувати від свіжо навернених Українців їх життя і крові в обороні перед зазіханням Московщини.

І він, працюючи в Центральній Раді, як її Голова, — мусів ще й присвячувати багато праці над писанням статей, агітаційних брошур і т. п. У той час написав він такі брошури, як, напр.: „Хто такі Українці і чого вони хочуть?“, „Звідки пішло українство і до чого воно йде?“, „Про українську мову й школу?“, „Якої ми хочемо автономії й федерації“ та т. п. Самі назви тих брошур свідчать про той стан національної свідомости, в якому знаходився український нарід на Наддніпрянщині до 1917 р.

Російський царський уряд всіма силами побоював усяку українську національну пропаганду та забороняв усе, що нагадувало Україну. А коли революція дала можливість вільно заговорити кожному, — свідоміші Українці почали освідомлювати всіх отих — „православних“, „тутейших“, „хохлів“, „малоросів“ — хто вони такі є, та чого мають добиватися.

· 10. Від мрії до діла.

Перед 1917 р. та й на початку революції українські політичні діячі, знаючи слабкі сили національно-свідомого українства, — ставили досить скромні домагання — автономії України, а Росію, разом з іншими російськими народами, змагалися перетворити у федеративну державу. Це й не диво. Галицькі політики, хоч мали вже за собою вироблену й кількадесять літ освідомлювану народню масу, ставили до австрійського уряду лиш вимоги „поділу Галичини“. А коли вже й розпалася Австрія,

то відома всім ухвала частини галицьких політиків, що насилу хотіли лишатися при небіжці Австрії.

Та не тільки Українці, а значно свідоміші національно народи, як, напр. найкультурніші між усіма словянськими народами — Чехи, також ставили собі такі самі скромні домагання: перетворення Австро-Угорщини у федеративну державу. Лише завдяки військовій поразці Австро-Угорщини і активній допомозі переможця — Антанти, Чехословаччина повстала, як самостійна держава.

Пригадаймо, що у 1917 р., трудно було з малими організованими та свідомими українськими національними силами, якими розпоряджала Центральна Рада, домагатися чогось більшого, — ніж широкої автономії. Кидати гасла, які в той час не можна було здійснити, — не міг Голова українського організованого осередку. Реальна військова сила була в руках не Українців. Центральна Рада жадної реальної, фактичної влади в своїх руках не мала. Мала вона лише моральне значіння для Українців. Хоч на всяких українських з'їздах і були всякі екзальтовані вигуки і обіцянки, але... до боротьби треба було реальних, а не лиш „деклярованих на святочних з'їздах” сил, треба було мати в руках організовану та дисципліновану військову силу. Було тоді багато мрійництва, але мало організованого досвіду, свідомости, уміння вести організаційну працю. Центральна Рада розпочинала лише спробу з українізацією військових частин і то під загрозою московських армат!

Але зовсім інше знаходимо в російській брошурі Грушевського „Украинский вопрос“, написаної ним в 1917 р. для інформації московського громадянства про українську справу. Він там дослівно пише: ...„Представники поневоленних народів запевняють, що вони зовсім не мають наміру втікати з в'язниці, де держалися досі та залишаться вірними єдності та неподільності Росії“. Я, одначе, думаю, що ці

запевнення, в яких би вони сильних і палких виразах не висловлювалися, — не є ні для кого особливо переконуючими. По 1. Запевнення окремих представників не можуть уважатися за „вокс популі“ (голос народу). По 2. Запевнення, а хоч-би й присяга в кайданах, що дають невільники перед відпуском їх на волю, не заслуговують особливої віри. Життя йде та розвивається і своєю стихійною силою бере верх над трактатами і формулами, що будуть створені бюрократичними дипломатами або вождями, що висуваються в моменти народніх рухів. *Повна самостійність і незалежність є послідовним логічним завершенням вимог національного розвитку та самоопреділення кожного народу, що замешкує якусь територію і посідає здібности й енергію розвитку.*

Як переконуємося, то Грушевський у своїй російській книжці цілком ясно виступає за самостійність, підкреслюючи російському громадянству та відповідальним політичним чинникам, що природньо й логічно найліпшою формою визволення нації є створення самостійної держави. Федерація залишається поки-що ідеалом, про котрий мріють найкращі одиниці людства. Лише, на жаль, вона в сучасній добі не є можливою до здійснення.

Добу Центральної Ради треба вважати періодом практичної політичної діяльності М. Грушевського. Він виходив у своїй діяльності Голови Центральної Ради з тих ідей і засад, що голосив їх ціле своє життя — народоправство та орієнтація на сили власного народу. Були ще дві орієнтації: *„орієнтація на московську ласку та німецький багнет“*! Але ці орієнтації не мали жадного коріння в українському народі, ані прихильників між українською інтелігенцією, що брала участь в національно-визвольній боротьбі! Ті, що орієнтувалися на московську ласку, фактично вже були відірвані від українського життя та зрослися з жит-

там російським. Вони вірили в щирість російського більшевизму та добре серце московського народу. І ошукалися гірко. На німецький багнет орієнтувалися також такі, що втратили живий зв'язок з українським життям, або такі, що захотіли при чужій допомозі залишити для себе свої маєтки, щоби не віддати землі українському селянству. Ті перші то були здебільша політичні емігранти, в роді Скорописів-Молтуховських, пізніших вірних союзників царського генерала Скоропадського. Це була льокайська психологія страхопудів, одиниць, — що бояться бою, не вірять у силу свого народу, а просто шукають кращого пана.

Лише українські соціялісти не вірили в те, що можна найти такого „доброго пана“, котрий не визискувавби українського народу і орієнтувалися на сили лише свого народу, й цю політику вів Голова Центральної Ради. Центральній Раді прийшлося майже цілий 1917 рік провадити завзяту боротьбу з петербурзьким правительством за самостійні права України. Але сили були нерівні: на стороні Центральної Ради була лише моральна сила та співчуття свідомої частини українського трудового народу, а за російським тимчасовим урядом стояла сила зброї — військо, бюрократія, чужонаціональні міста та несвідомість великої народньої маси на Україні. Знаючи те, тимчасовий уряд не вважав потрібним серйозно рахуватися з Українцями і їх скромними вимогами.

Большевицьке повстання в Петербурзі започаткувало громадянську війну по цілій Росії, Українська Центральна Рада і український нарід не мали охоти приймати участі в боротьбі тих двох російських сил. Але бажали жити власним незалежним від Росії життям. Тому Центр. Рада ухвалила дня 20 листопада III *універсал*, яким *оповістила*, що „Від нині Україна стає Українською Народньою Республікою“.

Михайло Грушевський у товаристві членів Української Центральної Ради на залізничім дворі за Києвом підчас московської більшовицької офензиви проти України.

В кінці грудня більшовики прислали ультіматум, в якому, між іншим, вимагали, щоб Центральна Рада до 48 годин зобов'язалася залишити всякі спроби розброювати війська „советов” і червоної гвардії на Україні та віддати негайно зброю, відібрану від тих військ.

Звичайно, що задовольнити такі вимоги Центральної Рада не могла. Більшовики розпочали тоді збройну боротьбу з Україною. Цьому збройному виступові більшовиків проти українські держави співчувала не лише вся російська фальшива „демократія”, але російські реакціонери.

Помосковщене українське робітництво та міста на Україні стали на бік більшовиків... Тоді Центральна Рада проголосила повну самостійність України та попроварила боротьбу з більшовиками не у формі внутрішньої, громадянської, збройної боротьби, а вже як національну війну двох ворожих держав. Дня 22. січня 1918 р. видала Центральна Рада IV Універсал, що оповістив Українську Народню Республіку цілком самостійною та незалежною. А далі в наслідок війни з більшовицькою Росією, Центральна Рада заключила мир з центральними державами та при їх допомозі прогнала більшовицьких окупантів поза межі своєї держави.

4. Уні-
версал

11. Непослушні діти Великого Батька.

Мир, який підписала Українська Центральна Рада дня 9 лютого 1918 року з центральними державами був дуже корисний для України. Він визначував її межі і давав змогу до мирної розбудови української державности. Але тут же незабаром виявилася зла воля „союзників” Німців. Ще з початку то вони винюхували положення. Але незабаром зачали орієнтуватися на поворот старої Росії, а Україну приготувляли на торг з Росією. Крім цього

вони зачали вмішуватися у внутрішні українські справи та поводитися як господарі. Додавали їм відваги до такої поведінки старорежимні буржуазні верхи і генерали, які схоронились на Україну перед большевицькою стінкою, а також допомогли й свої люди, яким так само як і Німцям, не сподобалась соціальна програма нової України та її президента Грушевського.

Пер-
жавна
зрада

Замість послухати свого вождя, так як Чехи слухали свого великого вченого Масарика, а Польки Пілсудського і добились тим уgruntування своєї незалежності, наші панки зачали знюхуватись з чужими силами на Україні і при їх допомозі звалили владу найбільш тоді розумної людини в цілій Україні, яку народні маси покликали на свого вождя.

А кому пішли служити? Чужій німецькій і російській силі, прикрилась імям царського генерала з історичним призвищем колишнього українського гетьмана. Українські дідичі нібито „вибрали” Скоропадського гетьманом на своїх зборах, але в дійсності, то німецька влада вислала своє військо на засідання Центральної Ради і розігнала її. Німецький лейтенант бундючно гукнув серед салі по московськи „Руки в верх!” Усі задеревіли. Встали, бо не знали, що воно таке. Підняли руки. Але Грушевський розумів, що твориться. Не встав. Не підняв рук. Обурився, бо ображено тут маєстат української нації.

І німецький лейтенант не поважився тронуть Президента, хоч він рішучо запротестував проти насильства. Німці заарештували потім уряд і розоружили українське військо, яке за часів Центральної Ради зачало як найкраще розбудовуватися в дисципліновану силу і дало вже докази свого героїства в боротьбі з большевицькою навалою.

Про те, що в дійсності думала зі Скоропадським німецька влада, свідчать документи. Німець-

кий дипломат Більов повідомляє свій уряд про Україну ось як:

„...Булаби бажана окупація такими військовими силами, яких сама присутність уже наводила б страх на людність і примушувала б населення продавати нам лишки збіжжя, а як буде треба, то доведеться взяти його силою...“

Мумм, німецький посол у Києві 1918 р., який найбільше старався, щоб усунути від влади уряд Центральної Ради, телеграфував до Берліна після гетьманського перевороту: „За спиною нового (гетьманського) уряду стоїть у першу чергу єдина авторитетна в країні в теперішній час влада — німецька головна команда...“ Про німецькі пляни щодо України так писав начальник австрійського генерального штабу Шравсенбург у своїй секретній доповіді до Відня: „...Гетьманство Скоропадського з німецького боку задумане лише, як основа для вирішення російського питання... Федеративна Росія під німецьким впливом, на мою думку, є то мета, яку хочуть досягнути Німці. Мається на увазі, що Україна буде прилучена до трону московського царя, як федеративна союзна держава на монархічній основі...“

Справді, уряд Скоропадського ніколи не ховався зі своїми симпатіями до Росії. В серпні 1918 р. гетьманський прем'єр Лизогуб, будучи в Берліні, заявив, що Україна хоче бути з Росією.

А перед українським повстанням проти німецько-гетьманської влади, 14 листопада 1918 р., Скоропадський видав свою знану грамоту про злуку України з Росією. Так отже українські панове магнати на спілку з чужинцями припинили будову української держави.

Плян будівництва української держави виклав М. Грушевський у своїй книжці — „На порозі нової України“. Тепер та книжка це — політичний заповіт Президента української держави для прий-

Грушевський
державний
будівничий

дешніх поколінь, яку вони мають вибороти. Це заповіт великої людини, що стояла коло колиски українського політичного руху, бо до М. Грушевського український рух був рухом суто культурним, що завдання своє вбачав лише в записуванні народніх казок та пісень, а вершком було домагання мови у школі й суді.

12. Заповіт Президента.

На тім місці подамо головні думки М. Грушевського, які він писав у найважливіших хвилях новітньої історії України. Він ясно здавав собі справу з того, що не кожний здібний до будови Нової України. До них він пише:

„Ви люди боязкої душі і невідважної мисли. Ви, що хочете проїхати безплатними пасажирами до будучої України, не віддавши нічого тій страшній боротьбі, котрою вона здобувається, не побивши святочних черевиків на тій груді, на котрій тягнеться тяжкий обоз сього походу. Ви краще відійдіть, коли не маєте охоти піддатись твердим вимогам сього часу.

Зійдіть з політичної, з громадської арени — не перешкаджайте тим, хто має сміливість працювати й творити нове життя тими методами, котрими воно може творитись в даний момент. Не заважайте їм, поки не зможете самі приступити до роботи...”

Від українських громадян, що хотять збудувати Вільну Україну, Грушевський вимагає також надзвичайної моральної сили й почуття обов'язку.

„... Менше всього в даний момент я вважаю можливою безпринципність, аморальність, легкодущність, моральну розхристаність. Навпаки, я вважаю, що та стадія українського життя, в яку ми ввійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку, певного аскетизму й навіть героїзму від українських громадян. Хто не може відповісти сим вимогам, той негідний того великого часу, який ми переживаємо. Хто хоче бути гідним громадянином, той мусить видобути зі себе ті моральні сили. Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою, як і царство Боже, обіцяне колись вірним християнам. Менше всего годиться для вступу до

нього моральна чи політична байдужність і принцип „моя хата з краю...”

Грушевський жалував, що нам бракує будівничих сил для творення державности. Він пише: в Українців переважає культура краси над культурою життя... Коли я, вернувшись до Києва з нашого ісходу, слухав на Шевченківськiм спектаклі чудові співи наших хорів, я плакав — але плакав не з радості! Ми не тільки гарно співаємо — ми таки занадто гарно співаємо в порівнанні з нашим убожеством у громадській і політичній роботі! Справді, як легко у нас зібрати великий і гарно зіспіваний хор, і як — виявилось — трудно зладити добрий, дисциплінований курінь на оборону українських вільностей!

Скільки у нас цілком порядних або й добрих поетів, белетристів — і як трудно знайти порядного комісара! Скільки нарешті чудесних, принципіальних людей, які страшенно осуджували стару правительственну систему, але охоче брали платню з державних грошей, збираних з народнього піянства, з виколочуваних „поронцями” податків, і тепер заявляють повну готовність брати платню від українського правительства, полишаючи йому збирати на них гроші всякими способами, хоч би й розстрілом, але по пилатовськи умивають ручки від всякої солідарности з ним в тяжкий момент і охотненько тісняться набік, поки переїздить по груді й болоті теперішній тяжкий віз української державности.

Добре робити історію, важніше, ніж гарно писати її. Добра конституція вартніша від геніяльної поеми і добрий земельний закон займе місце в нашій національній бібліотеці поруч Шевченкового „Кобзаря”.

Покоління, котрих жде Україна тепер, повинні бути людьми діла реального, практичного — спеціалісти-адміністратори, фінансисти, економісти, знавці військового і морського діла, техніки різних категорій — технольоги, механіки, електротехніки, гірники, гідротехніки, агрономи. Треба відкинути погляд, що сі спеціалісти практичні менш цінні, менш благородні, ніж заняття гуманітарні. Треба в сей бік як раз обернути всі здібности, всі таланти, нинішніх і найближчих поколінь.”

Ми се повторяли десятиліття, що Україна вийде тільки на трудових масах. Ми осуджували короткозору політику наших предків XVII віку, котрі роздмухали повстання в широких масах, які мали перед усім на меті свої інтереси соціальні, своє право на землю, а добившись їх кровю перемоги, думали пустити сю „чернь” ні з чим, а державний лад будувати на підставах шляхецьких — тої старшини, що проводила політикою. Ми ясно бачили, що се головно принесло тоді крах нашій державности, нашій національності, нашій культурі, і тепер ніяк не можемо повторювати той же помилки, і „улекшуючи” завдання держави, спішити викидати за борт наші со-

ціальні проблеми і з тої дороги, котрою ми пішли з початком революції, — дороги вповні відповідної реальним умовам, збиватись на буржуазні, взагалі — західноєвропейські шаблони. Ні, ми мусимо „пізнати себе“, і пізнавши раз, держатись твердо тої лінії, яку вказує нам те пізнання, та не збиватись „на простору путь і широкі ворота“. Інакше нам загрожує небезпека по якимсь часі ще раз, вдруге проробляти революцію — соціальну, боротьбу з домашнім большевизмом, ще тяжчу і кривавішу, і даремні будуть всі ті криваві й матеріальні жертви, які ми понесли в нинішній усобиці...

Велич України, на думку Грушевського мала полягати в морально-соціальних вартостях українського життя.

...Ті підстави соціального ладу, які досі положило законодавство Центр. Ради, диктувалось не страхом перед большевизмом, не бажанням додержати йому кроку, не дати себе перегнати, як толкували різні приклонники старого буржуазного ладу — вони клались на те, щоб справді дати підстави Новій Україні. Ті демократичні гасла, які проголошувались нами, не були демагогічними приманами, які тепер мають бути зняті разом з червоними прапорами. Ідеї національної згоди й гармонії, які знайшли свій вислів в нашвидку, що правда, зложені і не дуже досконалим національним законом, звичайно як в таких нових, ще небувалих ділі, — вони теж не були тільки тактичним маневром провідних українських кругів. Вони повинні вийти в життя, глибоко залягти в нім, як фундамент, на яким будуватиметься нове життя — і тільки на тім повинно будуватись.

...Велику Україну не територією, чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику отими соціально-моральними вартостями, про котрі я сказав. Сеї величі я їй бажаю й прагну, іншої — імперіалістичної, чи мілітаристичної не хочу ні трохи, вважаю її небезпечною спокусою. Коли хочу для України й економічної сили, й мілітарної й культурно-інтелектуальної, то для того тільки, щоб була вповні осягнена й забезпечена можливість того морально-соціального розвитку, про котрий я говорив... У нас повинно стати тепер „негарним тоном“, прикметою невихованности людини все, що різко розминається з демократизмом й ідеєю соціальної справедливості: нахил до розкішного життя, імпонування зверхнім багатством, пишання виставністю, дорогими уборами, дорогінінними прикрасами, киданням грошима. Гуляще життя, привязання до грубих матеріалістичних, сексуальних утіх, повинно вважатись незгідним з поняттям громадських чеснот — перевагою в житті людини інтересів колективу, громади, держави над інстинктами грубої особистої насолоди. Особливо повинні бути гостро засуджені

громадською опінією, громадськими поняттями, старі відношення до добра громадського і державного, коли вважалося свого роду спортом, похвальною сміливістю „надуть казну“, урвать у неї як найбільше, „накрить“ сліпу, непорадну й претенсіозну бюрократію.

Таке відношення до служби державної й громадської, до коштів державних і громадських повинно бути громадською осудженням і ошельмоване самим рішучим способом. Не брати від держави або громади, як найбільше, а давати їй якомога щедріше — це повинно бути предметом амбіції, завданням і утіхою життя“.

Українська аристократія зрадила свій народ і перейшла в чужий національний табор, своєї української буржуазії не витворилось, навіть український пролетаріят був зрусифікований. Який же стан має бути підставою й творцем Великої України?

М. Грушевський прийшов до висновку, що: „... головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завсіди, буде селянство, і на нім прийдеться її будувати...“

Тому революція наша пішла іншими дорогами, ніж на заході, з іншого боку підійшла до розв'язання соціальної проблеми, і сею наміченою стежкою повинно йти й далі наше соціальне й державне будівництво, маючи своєю підставою інтереси трудового селянства.

Завдання держави так уявляв собі великий історик:

„...Хочемо охорони прав, інтересів і впливів економічно слабших, регуляції економічних і політичних прав на їх користь, створення можливо сприятливих інтересів для праці активної, а не для економічних впливів рентієрів капіталістів. Бажаємо перебудови всеї державної й соціальної будови в інтересах можливо більшої продуктивності і можливо рівномірного розподілення її продуктів між громадянством... Ми відкидаємо поліційно-бюрократичний устрій й хочемо оперти нашу управу на широкі основи самоврядування, зіставляючи адміністрації міністеріяльній тільки функції загальної контролі, координування й заповнювання тих прогалин, які можуть виявлятися в діяльності органів самоврядування. Впливи бюрократії таким чином будуть дуже обмежені...“

Багато уваги присвятив Грушевський утворенню української армії:

„...Коли державність була під знаком імперіялізму й насильства, і тому була предметом неохоти й відрази, так що державна служба в ґрунті річі вважалась річчю невідповідною для демократично і ліберально настроєної людини, то армія, як вияв мілітаризму, як знаряддя державного примусу, як охоронна сторожа всіх гидот старого режиму і похотів, будила огиду й презирство, і туди за невеликими виїмками йшли

тільки люди цілком а політичні, позбавлені громадського почуття, всяких звязків з громадським життям і поступовим рухом. Але, коли держава наша має стати палядіомом демократичних вільностей, заборолом соціалізму, ареною національної згоди, то навпаки, на сторожу сих соціальних скарбів повинні стати як раз такі люди, котрі цінили б сей внутрішній зміст, ті вартости, які містить у собі ся держава. Бо опричницька банда, або навіть і набір бездушно вишколених манекинів не може бути надійною охороною таких великих вартостей. І коли охоронним засобом нашої держави має бути армія, треба подбати самому таки громадянству, щоб її скласти як найкраще, влити до неї елементи здорові, надійні, дати їм напрям певний і незломий, характерові держави відповідний, щоб не суперечив йому, не був для нього загрозою, а гарантією.!

Нормальною формою охорони для держави демократичної являється всенародня міліція. Се приймають за правило всі соціалістичні програми. Але ще далеко перед тим страшим розвалом війська, який нам довелось пережити — один з найбільш жажливих моментів нашого недавнього, але скорого життя, було ясно, що при тих небезпеках, які чигають на нас з усіх сторін навколо, — міліційна служба нас не забезпечить від спекуляцій на нашу слабість, і нам якийсь час буде доконче потрібна хоч невелика, але добра, тверда, дисциплінована армія...

...Треба поставитись до армії не як до якоїсь свалки, куди скидаються найменш цінні, на ніщо краще не придатні елементи, а як до окраси держави й нації, її почесну варту, куди йде все, що найкраще, найбільше переняте ширим, серйозним відношенням до держави, її демократичних, соціальних і національних завдань, не за напасть, не за страх, а за совість, — щоб віддати кілька найкращих літ сповненню найвищого, громадського обов'язку: боронити найвищі народні досягнення своєю кровю!

Треба, щоб кадрова старшина складалась з елементів ідейних, культурних, інтелігентних, — щоб ценз її не тільки спеціальний, а й загальний, був досить високий (вища загальна школа), і вона була обставлена матеріально на стільки відповідно, щоб не тікали з війська „на ситші пироги“, як казали наші предки.

Щоб відносини старшини до козаків були близькі, ширі, братерські — щоб при формально твердій дисципліні й субординації армії мала дійсно демократичний характер по суті.

Щоб побут козаків в сій армії не був марнуванням часу — щоб час регулярної служби був використовуваний як найпродуктивніше, аби можливо в короткий час вмістити всю потрібну для війська технічну підготовку — доведену до рівня

сучасних вимог, а потім все даліше здійснити через учební збори, організовані і в різних порах року так, щоб вони як найменше відтягали живі сили від продуктивної праці.

Щоб усе, що під час служби лишається від чисто технічної підготовки, було використане на завдання культури й освіти. Щоб побут козака чи старшини в війську мав характер громадського виховання й демократичної культури..."

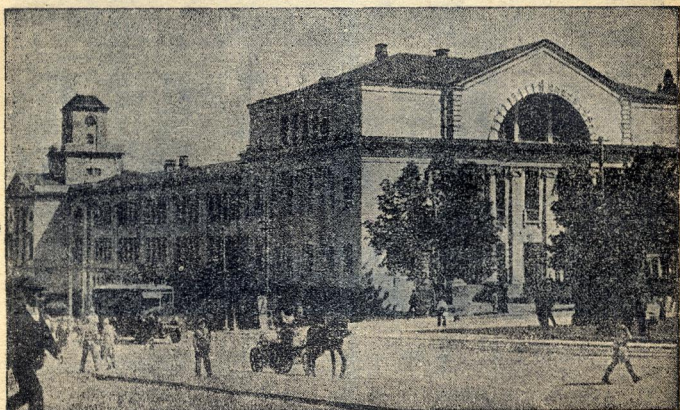

Місто Холм, в якому вродився Михайло Грушевський.

13. Знову на чужині.

Від хвилі, коли при чужій німецькій і московській допомозі також свої люди, ворожі демократії, перешкодили Грушевському і Центральній Раді провадити даліше діло будови Української Народньої Респубкики, — Грушевський пильно слідить за подіями, але бачить, що державний український віз постійно зїжджає у пропасть. Він бажавби його завернути, але силою відсувають його гетьманці, а коли самі провалюються — по них не приходить уже до влади український парламент. Керму в руки бере Директорія — що провадила повстання проти гетьма-

на і Німців, свого роду диктатура з п'ятих осіб: Винниченка, Петлюри, Шевця, Андрієвського і Макаренка. Вони не йдуть слідом Президента. Може й не мають змоги — але і його не питають про раду. Тоді він виїжджає за кордон, щоби між чужими людьми нести вісти про Україну, інформувати весь культурний, політичний і науковий світ про відродження української нації і держави та старатися за границею для неї знайти допомогу в боротьбі на всіх фронтах.

Будинок Української Академії Наук у Києві, в якому працював Михайло Грушевський.

Він започатковує справу організації „Ліги незалежності нових республік Сходу Європи“ у Парижі. Випускає кілька чисел інформаційного журналу на французькій мові „Східна Європа“. Також видає на французькій мові „Історію України“ та „Українську Літературу“ — для ознайомлення чужинців з українською справою. Навязує взаємини з різними соціалістичними партіями та видає для інформації соціалістичного світу кілька книжок на французькій мові, в котрих інформує про укра-

їнську визвольну боротьбу. Брак матеріяльних засобів примушує Грушевського припинити пропагандивну працю, — він на деякий час, осідає в Відні. Тут він засновує „Український Соціологічний Інститут” й активно помагає „Українському Союзові письменників і журналістів” в організації „Українського Вільного Університету”, на чолі якого став, як перший ректор. Пізніше цей університет перенесено до Праги.

У тім часі пише велику історію українського письменства. Це знов велика праця. Це пам'ятник українській культурі, творчому духові народу. Грушевський показує здивованому культурному світові: Ось ми, українська нація, з великою культурою минулого, надбанням сучасного — вже є у всякій історії культури. З неї нас не вимаже ніхто і нашої волі ніхто не переможе, бо жива нація далі змагає до культурного вивищення.

У тім часі пильно слідкує за подіями на Великій Україні. Бачить надлюдське змагання українського елемента за своє життя. Бачить, що окупантська, московська влада мусить поступатися вимогам мас, мусить удавати приятеля української культури, мови, письменства, щоби вхопити українські народні маси таким підступом у свої руки й підготувати нове повільне політичне й соціальне поневолення українського працюючого народу.

Поворот на рідну землю.

Грушевський усією душею радіє поступовій національній свідомості українських народніх мас, але з другого боку його трівожить підхід ворогів українського народу.

В його душі йде боротьба:

— Чи тут, чи там можна більше зробити для визволення українського народу?

У тім моменті підходить до нього його доб-

рий дух, що товаришив йому у всіх великих ділах для України і шепче йому:

— Вчив ти, вчителю, щоб не уставати в боротьбі. Сам ти говорив: коли засудять тебе за 129 параграф — пробуй боротись під якимсь другим.

І тоді рішив вернути, туди на Велику Україну, щоб дати відповідного розмаху розвиткові української культури. І дійсно, з його участю Українська Академія Наук доходить до небувалих успіхів. Аж злякалася Москва чарівної сили, що відроджувала націю. І зачала нову нагінку проти найчільніших представників української культури.

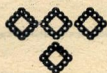
Грушевського заслали з України в Москву. Відобрали йому змогу працювати в Києві, зашили його в мешкання, в якому сліпнув і замерзав і тратив здоров'я. Але Грушевський духом не зламався і ніякого „покаяння“ на себе не зложив, ані не кинув прокльону на народне змагання, як це робили інші під терором. Він під терором не вгнувся. А коли вже його московські диктатори доконали, тоді, щоби закрити свій злочин, відіслали безнадійно хору людину, нібито на лікування до Кисловодська на Кавказ. Нібито на лікування. У дійсності ж на останню смерть.

А потім, коли він там незабаром помер дня 25 листопада 1934 року, то поховали його замученого ними самими на державний кошт. Аби тим способом прикрити його мученицьку смерть. Щойно по смерті перевезено тіло Великого і Першого Президента відродженої Української Народньої Республіки до престольного Києва. І думають, що завмерлі Його уста вже не не оживлять живих до бою. Але помиляються. Уста Його живі і живий та сильний повстане знов український працюючий народ, щоб здійснити два Заповіти: Шевченка і Грушевського.

Контрольні питання:

- Де і коли вродився М. Грушевський?
Хто були його батьки?
Де виховувався М. Грушевський?
Де ходив до шкіл?
Які були перші письменницькі спроби М. Грушевського? — Коли і які зачинав наукові праці?
Який був спосіб праці М. Грушевського?
Коли і як покликано його на професора львівського університету?
Які засади висловив М. Грушевський у своїм першій університетській викладі?
Яка була його наукова метода?
Яка його заслуга як історика України?
Як висловлюються чужі вчені про великанську працю М. Грушевського?
Яка його громадська праця в Галичині?
Який був погляд М. Грушевського на завдання Галичини? На політику?
Яка його праця на Великій Україні?
Яка була орієнтація М. Грушевського в часі світової війни? — Що сталося з Грушевським у початках війни? — Коли вернувся на Україну?
Яка була праця М. Грушевського як Президента Укр. Народньої Республіки?
Хто перешкодив М. Грушевському в його великій праці? — Що робив М. Грушевський на еміграції? — Чому повернувся на Вел. Україну?
Що стрінуло його під Московщиною?
За що можемо назвати М. Грушевського великим Учителем Нації?

З м і с т :

	стор.
1. У далекий світ	3
2. Знов на рідному ґрунті	6
3. На львівськiм унiверситетi	10
4. Книжки в маси	17
5. Знов його очі на Київ	22
6. І голову схопивши в руки	26
7. Не так тїї вороги	32
8. Назустріч заповітові Шевченка	36
9. Під грюкіт воєнної бурі	41
10. Від мрії до діла	46
11. Непослушні діти Великого Батька	51
12. Заповіт Президента	54
13. Знову на чужині	59
14. Поворот на рідну землю	61

Слідуюча книжка ч. 97 „Історія українського політичного руху в нових часах“
появиться 10. грудня.

„Жіночий Голос“

місячник на 16 сторінок друку

Приносить цікаві статті про плекання немовлят і виховання дітей.

Поміщує постійно зразки ноші для села і міста, так для дорослих, як і для дітей.

Учить раціонально провадити домашнє господарство.

Інформує українське жіноцтво про хід подій у краю та в світі та про спосіб організації й оборони прав працюючих жінок.

Відділ ручних робіт, вишивка, гапти, плетення, є постійно поміщуваний у кожному числі

Жіночого Голосу

Оповідання, вірші, дописи з сіл та міст, літературні реферати, інсценізації для народніх свят — усе те знайдете

в Жіночому Голосі

Виходить 10, кожного місяця на гарному папері, двоколіровим друком, з багатьома образками.

ПЕРЕДПЛАТА в краю на рік 2* — зол.

„ „ за границею „ „ 0.75 дол.

АДРЕСА: „Жіночий Голос, Львів, Міцкевича 7.

Число розрах. переказу 238.

Пишіть за оказовими безплатними числами!

Друкарня Е. Шпильки в Яворові

1,86 (1986)

Należyłość pocztową opłacono ryczałtem.
Почтове оплачено гуртом.

4529

09

Передплатити і другим порадыте передплатити
тижневий часопис!

Громадський Голос

Він виходить уже 42 роки і вірно боронить
прав українського працюючого народу.

Оснував його і редагував Іван Франко.

Часопис подає найточніші вісти з українських
земель і цілого світу. Дає науку й розвагу для села,
господарські та правничі поради.

Що місяця дає письменницький додаток „Сніп”.

При кінці року дає даром великий календар
„Приятель Народу”, а крім того льосує премії

Передплата: річно 8 зол., піврічно 4 зол.,
чвертьрічно 2:20.

Адреса: Громадський Голос, Львів, вул. Міц-
кевича ч. 7. Число розрахункового переказу 66.

Коли ще курите, то

тільки в

ПАПЕРЦЯХ і ТУТКАХ

„КАЛИНИ“

Редагує колегія. Відповідальний редактор Др. Матвій Стахів
Адреса Редакції та Адміністрації: Самоосвіта, Львів
вул. Міцкевича 7

Адреса для заграниці: „Samooswita“, Mickiewicza 7 Lwów.

САМООСВІТА

96

НАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРЕЗИДЕНТ

життя і діяльність

Михайла Грушевського

НАПИСАЛИ

Михайло Остапович і О. П. Білозерський

З образками

Ціна 35 гр.

ЛЬВІВ' — ЛИСТОПАД 1937

221052

ЛЬВІВ